ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
HUMANITAS
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2645-8837
HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
HUMANITAS - International Journal of Social Sciences
2025, *13*(26), 49-72

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: *07.11.2024* ***Kabul Tarihi / Accepted:*** *07.10.2025*

Arslan, K. (2025). Yeniden büyülenen dünyaya Weber'in kavramlarıyla bir bakış. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(26), 49-72. https://doi.org/humanitas.1581068

YENİDEN BÜYÜLENEN DÜNYAYA WEBER'IN KAVRAMLARIYLA BİR BAKIŞ

Kübra ARSLAN[1]

ÖZ

Bu çalışma, Max Weber'in (2012) "dünyanın büyüsünün bozulması" kavramını kerteriz alarak günümüz teknolojik gelişmeleri ışığında yeniden yorumlayıp yeni teknolojilerin toplumsal dönüşüm üzerindeki etkilerini incelemektedir. Weber (2012), modernleşme sürecinde bilim ve rasyonel düşüncenin, dini ve mistik düşüncelerin yerini aldığını ve bunun sonucunda dünyanın büyüsünün bozulduğunu savunmuştur. Ancak günümüzün yapay zekâ, dijitalleşme, büyük veri ve biyoteknoloji gibi yeni teknolojik gelişmeleri bu büyü bozumu sürecini pekiştirdiği gibi aynı zamanda yeni bir büyüleme süreci de yaratmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, yeni teknolojilerin modern toplumda yarattığı büyü bozumu ve yeniden büyüleme süreçlerini sosyolojik bir bakış açısıyla incelemektir. Özellikle Weber'in (2012) rasyonelleşme ve otorite tipleri gibi kavramları üzerinden teknolojinin bireylerin gündelik yaşamını, bedensel ve zihinsel bütünlüğünü, toplumsal gerçekliğini nasıl dönüştürdüğü, teknoloji elitlerinin toplumsal otoritelerini nasıl kurdukları analiz edilecektir. Literatüre dayalı olarak sosyolojik bir bakış açısıyla Weber'in kavramları çerçevesinde yapılan bu tartışma, teknolojik ilerlemelerin yalnızca ampirik verilere dayalı analizlerle anlaşılamayacağını vurgulamaktadır. Teknolojik gelişmelerin toplumsal dinamikleri ve bireylerin yaşamını daha kapsamlı bir şekilde açıklayabilmesi ve kimi soru(n)lara yanıt olabilmesi için sosyal bilimlerin sağladığı içgörülerin bu süreçlere entegre edilmesi gerektiği sonucuna varılmakta ve son dönemdeki teknolojik gelişmeleri hem büyü bozumu hem de yeniden büyüle(n)me kavramıyla ilişkilendirmek anlamında bir özgünlük sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyü bozumu, Teknoloji elitleri, Otorite, Yapay zekâ, Yeniden büyüleme.

A PERSPECTIVE ON THE RE-ENCHANTED WORLD THROUGH WEBER'S CONCEPTS

ABSTRACT

This study reinterprets Max Weber's (2012) concept of "the disenchantment of the world" in light of current technological advancements and examines the impact of new technologies on social transformation. Weber (2012) argued that during the modernization process, science and rational thought replaced religious and mystical ideas, resulting in the disenchantment of the world. However, today's new technological developments, such as artificial intelligence, digitalization, big data, and biotechnology, not only reinforce this disenchantment process but also create a new process of enchantment. Accordingly, the aim of this study is to examine the disenchantment and re-enchantment processes created by new technologies in modern society from a sociological perspective. In particular, by focusing on Weber's (2012) concepts of rationalization and types of authority, we will analyze how technology transforms individuals' daily lives, their physical and mental integrity, and their social reality, and how technological elites establish their social authority. This discussion, based on literature and conducted from a sociological perspective within the framework of Weber's concepts, emphasizes that technological advances cannot be understood solely through analyses based on empirical data. It concludes that for technological developments to more comprehensively explain social dynamics and individual lives and to address certain questions, the insights provided by social sciences must be integrated into these processes. It provides a unique opportunity to connect recent technological developments to the concepts of both disenchantment and re-enchantment.

Keywords: Disenchantment, Technology elites, Authority, Artificial intelligence, Re-enchantment.

[1] *Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kbrarslan82@mail.com, https://orcid.org/0000-0003-1983-4075*

Giriş

Teknolojinin toplumsal dönüşümdeki rolü, özellikle dijitalleşme, yapay zekâ, gen teknolojileri ve büyük veri gibi yeniliklerin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkileriyle belirgin hale gelmiştir. Sosyal medya platformları, toplumsal hareketleri örgütlemede ve kamuoyu oluşturmadaki gücüyle demokratik süreçlere yeni boyutlar katmıştır (Eren & Aydın, 2014; Göksu, 2015). Yapay zekâ, sağlık, eğitim ve devlet yönetimi gibi alanlarda daha verimli ve hızlı kararlar alınmasını sağlarken büyük veri analizleri bireylerin tüketim alışkanlıklarından siyasi tercihlerine kadar pek çok açıdan manipüle edebilir hale gelmiştir. Tıp ve sağlık alanındaki pek çok gelişme, doğum ve ölüme olan yaklaşımlarımızı değiştirmiş, gen teknolojileriyle yaşamın laboratuvarda şekillendirilmesi yeni normalimiz haline gelmiştir. Bu gelişmeler yaşam sürelerini uzatmış ve ölüm gibi doğal bir süreç olarak bilinen olgu artık tedavi edilebilir bir hastalık gibi algılanır olmuştur (Yüksel, 2022, s. 268). Tüm bu değişimler, geleneksel toplumsal normların yeniden şekillendirilmesine yol açmış ve içinde bulunduğumuz dünyayı freni patlamış bir kamyon gibi tarif eden Bauman'ı (2019) haklı çıkarır şekilde kontrollü bir güzergaha sokabilmek ve en önemlisi de bunu yapabilmek için öncelikle ortaya çıkan/teşkil ettiği sorunları anlayabilmek elzem hale gelmiştir.

Pek çok düşünür toplumu farklı bağlamlarda analiz etmiş ve çağın gereklerine uygun tanımlamalar geliştirmiştir (Giddens, 2010; Beck, 2019; Bauman, 2019). Bu bağlamda Max Weber, içinde bulunduğu dünyayı anlamak için kendi ideal tip formlarını ortaya koymuştur (Ringer, 2003). Weber'in ideal tip sosyolojisine göre toplumsal olguları ve eylemleri anlayabilmek (verstehen) için somut gözlemlerden soyut kavramsallaştırmalara ulaşmak gerekmektedir. Sosyal gerçekliğin bu şekilde sistematik biçimde incelenebileceğini savunan Weber, modernleşmenin yarattığı dönüşümü "büyü bozumu" kavramıyla açıklamıştır. Ona göre modern öncesi dönemde dini düşünce sosyal dünyayı anlamada merkeziyken modern çağda yerini rasyonel akıl ve bilime bırakmıştır (Weber, 2003, s. 214; Weber, 2012, s. 291-295, 304-311). Kapitalist sistemin akılcı düşünceyi egemen kıldığını ve bunun insan zihniyetinde köklü değişiklikler yarattığını vurgulayan Weber, bu süreci mistik inançların yerini teknik araçların aldığı bir dönem olarak tanımlar. Akılcılaşma, insanların yaşamlarında esrarengiz güçlere olan inançlarını zayıflatarak dünyayı daha öngörülebilir hale getirir (Schroeder, 1996, s. 29). Ancak ağ bağlantılarıyla küreselleşen günümüz toplumunda sosyal, seküler ve manevi anlam sınırları giderek bulanıklaşmakta; din etkisini yitirmese de bireylerin yaşamlarında yerini teknik olanaklara bırakma eğilimi göstermektedir (Kimura, 2017, s. 9; Öhman, 2024, s. 8). Buna karşılık Ritzer (2016, s. 131-133), akılcı sistemlerin sağladığı verimlilik ve öngörülebilirliğin insanları büyülediğini, teknolojik gelişmeler eşliğinde bir tür "yeniden büyülenme" sürecinin yaşandığını belirtir. İnsanlar makinelerin işleyişini tam kavrayamadıkça bu sistemler adeta büyülü hale gelir; böylece modern sistemler duygusal derinliği azaltırken teknoloji yeni bir büyü kaynağına dönüşür.

Modernleşme süreci Weber'in (2012, s. 291-295) araçsal rasyonalite anlayışıyla şekillenen akıl ve rasyonellik üzerinden ilerleyerek toplumsal yapıları büyüden arındırma çabasını temsil etmektedir. Weber (2012), modernitenin bireylerin ve kurumların doğayı kontrol altına alarak düzen ve öngörülebilirlik sağlama çabası üzerine kurulu olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu süreç rasyonelliği yalnızca araçsal bir perspektife indirgerken insanın anlam arayışını ihmal etmiştir. Bu bağlamda Giddens (2010), geç modernitenin getirdiği riskler ve

belirsizlikler üzerinden geleneksel toplumsal yapıların çözülmesine odaklanmış ve Ritzer (2016) gibi yeniden büyülenmenin cazibesine işaret etmiştir. Geç moderniteyle birlikte rasyonellik ve bilimsellik kavramları teknolojinin etkisiyle dönüşüme uğrayarak daha karmaşık ve çok katmanlı bir nitelik kazanmıştır. Yapay zekâ, büyük veri ve algoritmik yönetişim gibi yenilikler insanın düşünce ve karar alma süreçlerini yeniden tanımlamış, geleneksel neden-sonuç ilişkilerinin ötesine geçmiştir. Çağın insanını neden-sonuç ilişkiselliği içerisinde rasyonalize eden teknolojik gelişmeler günümüzde örüntü tanımaya dayalı yeni korelasyonel ilişkilenme biçimleriyle insan aklını da aşan bir düzlemde adeta büyülü bir gerçekliği söz konusu kılmakta ve bu durum toplumsal gerçekliğin şekillenmesinde de pek çok soruna yol açabilmektedir (Chandler, 2015, s. 836). Özellikle büyük veri analitiği ve makine öğrenimi sistemlerinin kullanımı bilgi üretim süreçlerini hızlandırırken aynı zamanda bu süreçlere ilişkin yeni epistemolojik, ontolojik ve etik sorunları gündeme getirmektedir.

Büyük veri ve makine öğrenimi sistemleri bilgi üretim süreçlerini hızlandırırken genellikle hatalı, eksik veya önyargılı verilerle eğitildiği için üretilen bilginin doğruluğu ve güvenilirliği sorgulanmaktadır. Ayrıca büyük veri sistemlerinin bilgi temsili genellikle homojen olmayan bir yapıya sahiptir; belirli grupların veya bağlamların dışlanması bilginin kapsayıcılığını ve temsil gücünü zayıflatmaktadır. Bunun yanı sıra makine öğrenimi algoritmalarının sebep-sonuç ilişkilerinden ziyade korelasyonlara dayanması bilginin bağlamdan kopuk ve yüzeysel bir şekilde yorumlanmasına neden olabilmektedir (Chandler, 2015, s.837-841). Algoritmik önyargı ise eğitim verilerindeki mevcut eşitsizlikleri pekiştirerek bilgi üretiminde etik problemlere yol açmaktadır. Bu süreçlerin ticari çıkarlarla şekillendirilmesi bilginin tarafsızlığını ve bağımsızlığını tehdit eden bir diğer önemli boyuttur.

Ontolojik açıdan bu sistemler gerçekliği matematiksel modellere indirgeme eğilimindedir (Pietsch, 2013, s. 18; Chandler, 2015, s. 847); bu da dünyanın karmaşık ve çok katmanlı yapısını göz ardı edebilir. Özellikle dijital ontolojilerin egemenliği fiziksel veya duygusal değerlerin göz ardı edilmesine yol açarak gerçekliğin sadece sayısallaştırılabilir olan kısmına odaklanılmasına neden olmaktadır. Ayrıca otonom sistemlerin artan rolü bu sistemlerin ontolojik statüsünü sorgulamayı gerektirir; bu noktada Öhman'ın (2024) da vurguladığı gibi bu sistemler bir araç mı yoksa bağımsız bir varlık mı olarak değerlendirilecektir? Diğer bir sorun ise bilgi üretim sürecindeki kontrolün insandan algoritmalara geçişiyle insanların gerçeklik üzerindeki otoritesinin zayıflaması ve karar alma süreçlerinin insan merkezli olmaktan uzaklaşmasıdır (Öhman, 2024, s. 8). Bu durum insan ve makine arasındaki sınırların bulanıklaşmasına ve gerçekliğin dinamik doğasının göz ardı edilmesine yol açabilmektedir.

Jacques Ellul'un (2003, s. 17-20) *Teknoloji Toplumu* kitabında vurguladığı üzere modern dünyada toplumsal gelişim süreçlerinin temel belirleyicisi artık insan iradesi veya kültürel normlar değil teknik ilerlemelerdir. Ellul (2003), tekniğin otonom yapısını ve toplumu dönüştürme gücünü nedensel ve sistematik bir şekilde açıklayarak teknolojinin sadece araçsal bir değer taşımadığını aynı zamanda toplumsal yapıları derinden etkilediğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda teknolojik altyapıların ürettiği bilginin nesnelliği ve güvenilirliği hem bilimsel topluluklar hem de toplum düzeyinde artan bir şekilde sorgulanmakta, makinelerin güvenilirliği artmakta ve insan merkezli yapılanma yerini giderek makinelere bırakmaktadır.

Teknoloji ve bilimin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiği bu dönemde bilgi üretimi toplumsal, kültürel ve politik bağlamlardan bağımsız değilken Keskin Karakoç (2024) da çalışmasında bireylerin davranışlarını şekillendiren algoritmalar ve veri tabanlı sistemlerin bilginin nötr bir araç olmaktan çıkarak ideolojik bir güç haline dönüşmesine yol açtığını söylemiştir. Rasyonellik artık yalnızca insan aklının ürünü olmaktan çıkmış, algoritmik sistemler ve yapay zekâ gibi teknolojik süreçlerle hibrit bir yapıya dönüşmüştür. Bu durum bilimselliği etik ve felsefi boyutlarıyla yeniden tanımlanması gereken bir pratik haline getirmiştir. Teknolojinin sunduğu yeni olanaklar, bilginin meşruiyetini ve güvenirliğini sorgulayan bir süreci beraberinde getirmiş, insanlığın hem kendi aklını hem de teknik gücünü yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Bilgi artık bir mülkiyet meselesi olmaktan çıkmış, her yerden ulaşılabilir olması dolayısıyla insan dışında konumlandırılır hale gelmiştir ve bugün artık insan sonrası bilgi tartışılmaktadır (Braidotti, 2021, s. 27). Chandler'ın (2015) da çalışmasında vurguladığı üzere büyük veri nedensellikten ziyade korelasyona dayalı yeni bir bilgi üretim biçimi sunmakta, bu epistemolojik yaklaşım da insan merkezli modernist bilgi üretimini aşarak daha süreç odaklı ve ilişkisel bir ontolojiyi teşvik etmektedir. Aynı zamanda toplulukların kendi kendini yönetme kapasitesini arttırarak geleneksel yönetim anlayışlarını da dönüştürmekte ve yeni bir elit sınıf ortaya çıkarmaktadır. Otorite ilişkilerini de sarsacak türden bu yeni yönetici elit sınıf ise tüm kişisel verilere sahip olan teknoloji liderlerinden oluşmaktadır.

İnsan, geçmişte mucize ya da büyü olarak adlandırdığı süreçlerin teknik olanaklar çağında mümkün hale geldiğini görerek gerçeklik algısını ve toplumsal perspektifini yeniden şekillendirmektedir. Bu dönüşüm büyüleme, büyü bozumu ve yeniden büyülenme kavramlarının modern teknolojiler bağlamında yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle teknik olanakların sosyal ve kültürel yapılar üzerindeki etkilerini anlamak günümüz teknolojik gelişmelerinin yarattığı büyülenme süreçlerini daha derin bir şekilde değerlendirmek için kritik bir gereklilik haline gelmiştir. Makale boyunca bu ve benzeri soru(n)lar tartışılacak ve Weber'in (2003) modernleşmeyle ilişkilendirdiği büyünün bozulması kavramı, yeni teknolojilerin toplumsal ve bireysel hayat üzerindeki etkilerini anlamak ve açıklayabilmek adına yeniden ele alınacaktır. Bu bağlamda teknolojinin toplumsal otoriteyi nasıl yeniden şekillendirdiği, teknoloji elitlerinin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri ve teknolojik gelişmelerin sosyal bilimlerle olan ilişkisi de irdelenecektir.

Yeni Nesil Teknolojilere Genel Bir Bakış: Kısa Bir Tarihsel Gelişim

Bilişim teknolojileri, insanlık tarihinin en köklü ve hızlı dönüşümlerinden birine zemin hazırlamıştır. Başlangıçta askeri amaçlarla geliştirilen internet (Başaran, 2006, s. 14-15), kısa sürede gündelik yaşamın merkezine yerleşmiş ve toplumsal yapıları kökten dönüştürmüştür. Ağ teknolojilerindeki ilerlemeler, Castells'in (2008, s. 5) ifadesiyle içinde yaşadığımız dünyayı bir ağ toplumu haline getirmiştir. Artık Toplum 2.0'dan Toplum 5.0'a geçiş tartışılmakta (Koçak, 2020, s.10-11) ve bilişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar yeni bir toplumsal düzeni şekillendirmeye devam etmektedir.

İnternetin başlangıçta askeri bir proje olarak doğmasına rağmen bugün bireylerin bilgiye erişim, iletişim ve sosyalleşme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan bir araç haline geldiği görülmektedir. Ancak teknolojinin hızlı gelişimi, bireylerin bu dönüşümün kültürel ve toplumsal sonuçlarını çoğu zaman fark edememesine yol açmaktadır. McLuhan'ın (2019) öne

sürdüğü araçlar insanın uzantısıdır ifadesinin tersine, günümüz insanı araçların bir uzantısına dönüşmekte ve dijital dünyanın tahakkümü altına girmektedir.

Teknolojik gelişmelerin insanlık tarihindeki etkileri Sanayi Devrimi ile sınırlı değildir. Her çağ, kendi yenilikçi teknolojileriyle toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmiştir. 18. yüzyılda buhar makinesinin icadı üretim ve ulaşım süreçlerinde devrim yaratmış, ardından elektriğin keşfi ve elektrikli makinelerin yaygınlaşması 20. yüzyılda teknolojik ilerlemeyi hızlandırmıştır. 1940'larda bilgisayarların icadı bilgi işlem dönemini başlatırken, 1970'lerde mikroçiplerin geliştirilmesi bilgisayarları kişisel kullanıma taşımıştır (Tonga Yılmaz & Tonga, 2022, s. 43-46). Bu süreç yapay zekâlı robotlardan akıllı telefonlara kadar geniş bir teknolojik evrimin zeminini hazırlamıştır. Günümüzde robot süpürgeler evleri temizlemekte, sesli asistanlar gündelik ihtiyaçları karşılamakta, yapay zekâ ise bu cihazların insanla etkileşim kurabilmesini mümkün kılmaktadır.

Dijital dönüşüm yalnızca internetin yaygınlaşmasıyla sınırlı kalmamış; yapay zekâ, blok zinciri, bulut bilişim, kuantum hesaplama ve nesnelerin interneti gibi yenilikçi teknolojilerle derinleşmiştir (Butler, 2020). Bu teknolojiler, bireylerin yaşam biçimlerini kökten dönüştürmenin yanı sıra iş dünyasından sağlığa, eğitimden kamu yönetimine kadar pek çok alanda devrim yaratmıştır. Yapay zekâ sistemlerinin öğrenme kapasitesinin artması veri odaklı bir dünyanın temellerini atmış; bireyleri yalnızca kullanıcı değil aynı zamanda veri üreticisi haline getirmiştir. Bilişim teknolojilerinin bu hızlı gelişimi toplumları dijital ağların içine çekmekte, bireylerin düşünme biçimlerini ve sosyal ilişkilerini yeniden biçimlendirmektedir. Verinin kutsallaştığı bu yeni dijital evrende bireyler giderek sayılara indirgenmekte ve anlam arayışlarını teknolojiye yöneltmektedir. Bu durum insanın kendi yarattığı kültürün egemenliği altına girdiği bir çağın habercisidir.

Robot teknolojilerinin hızlı gelişimi de benzer bir biçimde toplumsal dönüşümlerin merkezindedir. Sanayi Devrimi'nin mekanik üretim sistemlerinden bugün insansı robotlara uzanan süreçte robotlar, üretimden sağlığa, tarımdan ev yaşamına kadar birçok alanda etkin hale gelmiştir. Japonya ve ABD gibi ülkelerde insansı robotlar giderek daha otonom hale gelirken, bu gelişme işgücü piyasasında büyük değişimlerin habercisidir. Robotların duygusal tepkiler geliştirebilmesi, gelecekte insan-robot ilişkilerinde etik ve hukuki tartışmaları gündeme getirecektir (Koçak, 2020, s.7-8). Bu robotlar bir yandan yaşlı bakımı veya tehlikeli görevlerde büyük yararlar sağlarken, diğer yandan insanın yerine geçme potansiyeliyle yeni toplumsal gerilimler yaratmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Ray Kurzweil'in (2005) "tekillik" kavramıyla ifade ettiği, yapay zekânın insan zekâsını aşarak kendi kendini geliştirebileceği bir döneme işaret etmektedir. Vinge'nin (1993) de belirttiği gibi bu noktada teknoloji, insan kontrolünden çıkarak kendi varlığını sürdürebilecek bir bilinç düzeyine ulaşabilir. Bu senaryo insanın doğasını ve varoluşunu yeniden düşünmeyi gerektiren önemli bir felsefi ve etik sorunsal olarak önümüzde durmaktadır.

Günümüzde ChatGPT gibi büyük dil modelleri, yapay zekâ tarihinin dönüm noktalarından birini temsil etmektedir. Bu sistemler insan dilini anlayarak metin üretebilmekte ve insanla doğal etkileşim kurabilmektedir (Karakoç Keskin, 2023, s. 115-116). Bilgiye erişimden eğitime, yaratıcılıktan müşteri hizmetlerine kadar geniş bir alanda kullanılan bu modeller, teknolojinin teknik ve de bilişsel bir partner haline geldiğini göstermektedir. İnsan ile

makine arasındaki iletişim giderek daha insani bir boyut kazanmakta, bu da yapay zekâya duyulan güveni ve bağımlılığı artırmaktadır.

Teknolojinin gelişimi yalnızca fiziksel araçlarla sınırlı kalmamış, insanın biyolojik ve zihinsel sınırlarını da dönüştürmeye başlamıştır. Transhümanizm hareketi, insanın teknolojik araçlarla biyolojik sınırlarını aşma arzusunu temsil etmektedir (Chursinova & Snelnikova, 2024, s.26). Genetik mühendisliğiyle bedensel kusurların giderilmesi, yapay organlar ve sinirsel arayüzlerle zihinsel kapasitenin artırılması gibi uygulamalar, insanı giderek "biyoteknolojik" bir varlığa dönüştürmektedir. Aynı zamanda yapay zekâ temelli zihin okuma teknolojileri, insanın düşünce ve duygularına müdahale etme kapasitesine ulaşarak bireyin iç dünyasını veri nesnesine dönüştürmektedir (Zuboff, 2019, s.15). Bu teknolojiler bireyi biyolojik bir varlık olmanın yanı sıra dijital bir varlık olarak yeniden tanımlamaktadır. Kimlik, aidiyet ve toplumsal roller artık dijital mecralar üzerinden inşa edilmekte, insanın benliği veri akışlarıyla şekillenmektedir. Böylece teknoloji, anlam üretiminin temel kaynağına dönüşmekte; fakat aynı zamanda insanın kendi yarattığı kültürel sistem tarafından kuşatıldığı bir paradoksu da ortaya çıkarmaktadır. Simmel'in (2009, s. 336) kültürün trajedisi olarak adlandırdığı durum, günümüz dijital dünyasında yeniden görünür hale gelmiştir. Simmel'e göre insanın ürettiği kültürel araçlar zamanla kendi üreticisine hükmeder. Bugün teknoloji de insanı özgürleştirme vaadiyle doğmuşken bireyin anlam dünyasını kontrol eden ve sınırlandıran bir güce dönüşmüştür.

Bilişim teknolojilerinin etkisi sosyal gerçeklikte derin değişimler yaratmıştır. Fiziksel etkileşimlerin yerini sanal iletişimler almış, bireylerin kimlikleri dijital ortamda yeniden biçimlenmiştir. Sosyal medya ve algoritmalar bireylerin davranışlarını yönlendiren güçlü araçlar haline gelmiş, veri odaklı ekonomi bireyi hem tüketici hem veri üreticisi konumuna taşımıştır (Zuboff, 2019). Bu durum mahremiyetin sınırlarını zorlayarak dijital uçurumu derinleştirmekte ve toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmektedir.

Teknolojinin gelişim seyrini incelerken kimi teknolojik buluşlara verilen tepkiler insanlığın yeni olanı nasıl algıladığını da ortaya koymaktadır. Rivayetlere göre radyonun icadıyla insanlar bu cihazların doğaüstü bir güçle çalıştığını düşünmüş, cinlerin kendilerine fısıldadığını iddia etmişlerdir. Ampulün ilk kullanıldığı zamanlarda ise elektrikten korkarak bu yeni ışığı anlamakta zorlanmışlardır. Öyle ki mumu üfleyerek söndürme alışkanlığındaki insanlar, ampulden yayılan ışığı da bu şekilde söndürmeye çalışmışlardır. Fotoğraf makinesinin ilk ortaya çıktığı dönemde bazı kültürlerde fotoğraf çekiminin ruhu çalabileceğine inanılmıştır. Benzer şekilde trenlerin insanları öldürebileceği veya kadınların sağlığına zarar verebileceği gibi korkular teknolojinin sihirli ve tehditkâr doğasını yansıtırken elektrikli süpürgelerin mobilyaları yutabileceğine, telefonun insan sesini hapsedip başka dünyalara taşıdığına veya televizyonun içinde küçük insanların yaşadığına dair inanışlar teknolojiyi anlamlandırma çabasıyla şekillenmiştir. Ülkemizde de "Zeki Müren de bizi görecek mi?" repliğine konu olan bu durum ilk zamanlar insanların televizyon karşısında sanki bir misafir varmış gibi bakımlı oturmalarıyla sonuçlanmıştır. Daha yakın tarihte ATM'lerin sınırsız para ürettiği veya drone'ların casus kuşlar olduğu gibi algılar da yeni teknolojilere duyulan büyülenmenin birer göstergesidir. Bu tür tepkiler teknolojinin başlangıçta nasıl büyülü bir şekilde algılandığını ve bireylerin bu yenilikleri açıklamak için mistik bir çerçeve oluşturma eğiliminde olduğunu

ortaya koymaktadır. Nitekim çoğu zaman ise bu mistik çerçeve komplo teorilerine kadar uzanmakta ve insanlara çip takıldığına dair spekülasyonlara bile neden olabilmektedir.

Bugün yapay zekâ ve robot teknolojileri karşısında da insanların başlangıçta acemice kaygı ve kuşkuyla yaklaştığı; ancak bu teknolojilerin hayatı kolaylaştırdığı anlaşılınca kabullenildiği görülmektedir. Çağımız artık yeni teknolojiler çağıdır ve bu çağın insanını büyüleyen başka tür büyülü gerçeklikler söz konusudur. Bu büyülü gerçeklik ise büyük ölçüde yeni teknolojik gelişmelerle mümkün olmaktadır.

Teknolojinin Gündelik Hayatın Büyüsünü Bozması ve Yeniden Büyülenmenin Büyüsü

Max Weber'in (2012) büyü bozumu kavramı, modern dünyanın rasyonelleşmesiyle tariflenirken aynı zamanda dinin sosyal hayatta oynadığı rolün dönüşümünü de konu edinmektedir. Geleneksel toplumlarda din, bireylerin dünya üzerindeki anlam arayışlarının merkezinde yer almaktayken insanlar, doğanın ve hayatın karmaşıklığını anlamak için kutsal olana başvuruyor, din aracılığıyla hayatlarında bir anlam ve düzen buluyordu. Dünya, doğaüstü güçlerin müdahalesine açık, büyülü bir yerdi ve din, bu büyünün merkezindeydi. Ancak Weber'e (2012) göre modernleşme ve bilimsel ilerlemelerle birlikte bu büyülü dünya çözülmeye başlamış ve rasyonelleşmiş bir dünya inşa edilmiştir. Din, bireyin anlam arayışındaki merkezi rolünü kaybetmiş ve yerine bilimsel bilgi, teknik akılcılık ve teknoloji geçmiştir (Weber, 2012, s. 248-251).

Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi, Weber'in (2012) işaret ettiği büyü bozumu sürecini daha da derinleştirirken teknolojinin kendisi adeta yeni bir din haline gelmiştir. Stannard'ın (2002) *21. Yüzyıl için Tanrı* adlı kitabında da sözünü ettiği gibi eskiden insanların doğa olaylarını, hastalıkları veya yaşamın karmaşıklığını anlamlandırmak için dini açıklamalara başvurduğu yerde bugün bu sorulara cevap ararken teknolojiye ve onun sunduğu akılcı çözümlere yöneliyoruz. Hastalıkların tedavisi için artık çeşitli büyülerden medet ummak ya da dua etmek yerine biyoteknoloji ve gen tedavileri gibi tedavi yöntemlerine umut bağlanıyor. Klasik dinlerin tanrıları yerini teknoloji tanrılarına bırakmış durumda. İnsanlar, doğaüstü güçlere yönelmek yerine teknoloji aracılığıyla sorunlarını çözmeyi, hayatlarını daha iyi hale getirmeyi ve hatta daha da ileri giderek ölümsüzlüğe ulaşmayı umuyor. Bu bağlamda teknolojinin gündelik hayattaki konumu yeni bir din yaratmış, bir tür tekno-din ortaya çıkarmıştır. Arslan (2024, s. 85) ve Cumaoğlu ve Özbey'in (2024, s. 76-79) de vurguladığı üzere artık modern dünyanın yeni tanrıları algoritmalar, veriler ve makine öğrenmesi modelleri ile temsil edilmektedir. Bu yeni dinde verilerin merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Geçmişte çeşitli din ve dini anlatılar aracılığıyla evrenin ve hayatın anlamını bulmaya çalışan insan, bugün aynı soruları veriler aracılığıyla çözmeye çalışmaktadır. Teknoloji, bireylere dünyayı daha hesaplanabilir ve öngörülebilir hale getirme sözü verirken bir yandan da insanları bu veri dünyasında büyülenmiş halde bırakmaktadır.

Rasyonellik ve bilimsellik, tarih boyunca insanlığın bilgiye ve hakikate ulaşma çabasında merkezi bir rol oynamıştır ancak bu kavramların anlamı ve uygulama biçimleri, teknolojiyle iç içe geçen çağımızda köklü bir dönüşüm yaşamaktadır. Geleneksel rasyonellik anlayışı, genellikle mantık ve nedensellik ilkelerine dayanan, doğrulanabilir bilgiye ulaşmayı hedefleyen bir yöntem olarak şekillenmiştir. Aynı şekilde bilimsellik de deney ve gözleme dayalı, sistematik bir bilgi üretim süreci olarak tanımlanmıştır fakat yeni teknolojiler bilginin üretim,

paylaşım ve doğrulanma süreçlerini yeniden yapılandırarak bu kavramların sınırlarını genişletmiştir. Dünyanın büyüsünün bozulması bu dönüşümün kavramsal bir çerçevesini sunmaktadır.

Günümüzde yapay zekâ teknolojileri, Weber'in (2012) "büyünün bozulması" söylemini daha ileri bir aşamaya taşımaktadır. Yapay zekâ, algoritmalar ve büyük veri analizleri aracılığıyla insan aklının ötesinde bir işlem gücüne ulaşarak dünyanın hesaplanabilir bir yer olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bireyler ve toplumlar doğal fenomenlerin yanı sıra karmaşık insan davranışlarını, ekonomik süreçleri ve kültürel eğilimleri de yapay zekâ sistemleri üzerinden anlamlandırma ve yönetme arzusundadır. Bu rasyonelleşme süreci de hem fırsatlar hem de riskler barındırıyor. Veri analitiği ve makine öğrenimi insanlığın bilgi üretme kapasitesini eşi görülmemiş biçimde artırırken, sağlık alanında erken teşhis ve kişiselleştirilmiş tedavi gibi ilerlemeler sağlamaktadır. Ancak Weber'in (2012) vurguladığı gibi dünyanın tamamen hesaplanabilir hale gelmesi insani değerlerin, etik kaygıların ve duygusal bağların anlamını yitirme riskini de beraberinde getirmektedir.

Weber (2012), büyünün bozulmasıyla birlikte entelektüelleşmenin ve rasyonalizasyonun artmasının insanların yaşamlarının anlamını sorgulamasına yol açabileceğini belirtmiştir. Yapay zekâ teknolojileri bağlamında bu durum insanların kendi karar alma süreçlerini algoritmalara devretmesiyle daha da derinleşebilmektedir. Sosyal medya platformlarında kullanılan algoritmalar bireylerin tüketim alışkanlıklarını, politik görüşlerini ve hatta sosyal ilişkilerini yönlendirme kapasitesine sahiptir. Bu ve benzeri diğer algoritmik yapıdaki uygulamalar toplumsal yaşamda Weber'in (2012) vurgulamış olduğu anlam kaybı riskini daha somut bir hale getirmektedir ancak Weber (2012) bu anlam kaybının insanoğlunun ilerleme çabalarını yeniden tanımlaması gerektiğine dair bir çağrı olduğunu da dile getirmiştir. Yapay zekâ teknolojilerinin rasyonel ve bilimsel süreçleri yeniden şekillendirdiği günümüzde bu çağrı daha da büyük bir önem kazanmaktadır. Bilimin ve teknolojinin insanlığın yaşamındaki rolü sadece teknik ilerleme ile sınırlı kalmamalı, aynı zamanda bu ilerlemenin etik, sosyal ve kültürel boyutlarını da kapsayacak şekilde yeniden düşünülmelidir. Bu bağlamda yapay zekâ teknolojilerinin sadece bir araç olmaktan çıkarılarak aynı zamanda bir sorumluluk alanı olarak ele alınması gerekmektedir. Yapay zekanın yükselişi salt teknik bir ilerleme olmanın da ötesinde insani değerlerin ve anlamın yeniden inşası için bir fırsat olarak da değerlendirilmelidir.

Anlamın yeniden inşası bağlamında teknolojik gelişmeler, Weber'in (2012) büyü bozumu fikrine uygun olarak eski anlam dünyalarını yok ederken Ritzer'in (2016) yeniden büyülenme kavramı aracılığıyla aynı zamanda yeni bir büyü de yaratmaktadır. Artık algoritmalar ve yapay zekâ sistemleri, insan davranışlarını tahmin eden, ihtiyaçlarını öngören ve kararlarını yönlendiren araçlar haline gelmiştir. Bu durum, modern insanın teknolojiyle kurduğu bağı büyülü bir hale getirirken bir yandan da bu araçların insan hayatı üzerindeki kontrolünü arttırdığı söylenebilmektedir. Gündelik yaşantının her bir anı ağ bağlantıları üzerinden gerçekleştirilen bir akışta yaşanırken bu teknolojilerin etkisini tartışmak kaçınılmaz hale gelmektedir.

Yapay zekâ, genom teknolojileri ve biyoteknoloji alanındaki gelişmeler bu yeniden büyülenmenin en bariz örneklerindendir. Gen teknolojileri sayesinde insanın genetik yapısı

üzerinde yapılan manipülasyonlar, bir tür "tanrıcılık" oyununu andırmaktadır (Arslan, 2024: 74). İnsanlar, genetik mühendislik aracılığıyla hayatın temel yapı taşlarına müdahale edebilmekte, hastalıkları tedavi etmek ya da daha mükemmel/kusursuz insanlar yaratmak için teknolojiyi kullanmaktadır. Bu gelişmeler bilim ve teknolojinin modern dünyadaki büyü bozucu etkilerine rağmen insanlara yeni bir büyü dünyası sunmaktadır. Teknoloji, insanlara neredeyse tanrısal bir güç kazandırırken bu güç aracılığıyla insanlar kendi varoluşlarını yeniden şekillendirebileceklerine inanmaktadır. Benzer şekilde yapay zekâ alanındaki gelişmeler, insan zihninin sınırlarını aşan bir büyülenme yaratmaktadır. Yapay zekâ, insan zihnini taklit etme ve hatta onu aşma potansiyeli taşıyan bir araç olarak algılanırken bireylerin kararlarını da yönlendirebilen bir mekanizma haline gelmiştir. Verilerin işlenmesi ve büyük veri analizleri, bireylerin gündelik hayatlarını neredeyse büyülü bir biçimde yönlendiren algoritmalara dayandırılmaktadır. İnsanlar bu algoritmalar aracılığıyla geleceği öngörebileceğine, kararlarını daha rasyonel bir şekilde verebileceğine inanırken bu durum aynı zamanda bir tür teslimiyet anlamına da gelmektedir. Modern bireyler teknoloji tanrılarına, onların sunduğu veri dünyasına ve yapay zekâ modellerine teslim olmuştur.

Teknolojik gelişmeler, modern aklın geçerliliğini sorgulamakla kalmayıp insanı kendi potansiyeline de yabancılaştırmaktadır. İnsan hatalarını ve duygusal tepkilerini yok etmeyi hedefleyen bu yenilikler, ölçülebilir ve hesaplanabilir bir akıl türü yaratarak insanı denklemden çıkarmakta ve tekilliğin yolunu açmaktadır. Verilerin kutsallaştırıldığı bu yeni dünyada büyülenme olgusu yeniden ortaya çıkmaktadır. Genom teknolojileri, yapay zekâ ve dijital platformlar, bireylere sınırsız olanaklar sunar gibi görünse de bu süreçte teknolojinin inşa ettiği yeni anlam dünyaları bireyleri adeta hipnotize ederek büyülenmiş bir halde bırakmaktadır. Weber'in (2012) işaret ettiği büyü bozumu, anlamın kaybolması ve dünyanın daha rasyonel hale gelmesi olarak tanımlansa da bugün teknoloji aracılığıyla yeni bir büyü yaratılmakta ve bu büyü, verilerin kutsallaştırıldığı bir dünya düzeninde kendini göstermektedir. Teknoloji, manevi anlamlarından soyutlanmış, sadece rasyonel ve sayısal bir dille (0 ve 1) işleyen yeni bir evren yaratmıştır. Bu evrende sıfır ve birler dışında hiçbir şey hüküm sürememekte; modern bireyler artık yalnızca bu sayısal kodlarla tanımlanmakta ve verilerden ibaret hale gelmektedir. Önceleri modern bireyin demir kafese hapsolması, bürokrasinin patolojik bir hale gelmesinin sonucu olarak görülüyordu (Weber, 2019) ancak günümüzde bu demir kafesler dijital ağlara dönüşerek bireylerin hayatlarını yönlendiren ve şekillendiren görünmez bir hapishaneye evrilmiştir.

Weber'in (2019) demir kafes metaforu, günümüz dijital çağında yeniden yorumlanmayı gerektirmektedir. Artık bireyler, teknolojinin araçsallaştırdığı bir dünyada fiziksel bir kafesten ziyade dijital ağlarla örülü görünmez bir hapishanede yaşamaktadır. Teknolojinin sunduğu bağlantılar ve veri hakimiyeti, bireylere özgürlük yanılsaması sunarken aynı zamanda onları bir veri hapishanesine dönüştürmektedir. Bu durum, demir kafesin dijital bir versiyonu olarak düşünülebilir. Bireyler, algoritmaların belirlediği sınırlar içinde hareket ederek kararlarını verirken giderek daha fazla bu dijital ağların içine hapsolmaktadır. Teknoloji, dünyayı daha rasyonel ve hesaplanabilir hale getirirken aynı zamanda bireyleri yeni bir büyülenme ve tutsaklık döngüsüne sokmaktadır. Verilerin kutsallaştırıldığı bu dijital evrende birey, sayılara indirgenmiş bir varlığa dönüşmekte; anlam arayışı ise teknolojiye duyulan inanca evrilmektedir.

Yeni teknolojik kapitalist düzende teknolojinin araçsal akılla olan ilişkisi Weber'in (2012) büyü bozumu kavramıyla olduğu kadar Ritzer'in (2016) yeniden büyüleme kavramıyla da yakından bağlantılıdır. Esasen her ne kadar Ritzer (2016) modern kapitalist toplumda tüketim kültürünün ve büyük tüketim katedralleri olarak nitelediği merkezlerin (alışveriş merkezleri, temalı parklar, fast food zincirleri vb.) nasıl büyüleyici mekanlar haline getirildiğini ve bu mekanlar aracılığıyla insanların yeniden büyülenme süreçlerine dahil edildiğini incelemiş olsa da temelde akılcılaştıran bu sistemin esasında yeni bir büyü yarattığını ortaya koymaktadır. Ritzer, Weber'in kavramından yola çıkarak modern toplumun rasyonelleşme süreçlerinin anlam ve büyü kaybına neden olduğunu ancak kapitalist sistemin bunu tersine çevirmeye çalıştığını tartışmaktadır. Bu dönüşüm, tıpkı bir zamanlar dini ritüellerin büyüleyici etkisinin yerini tüketimin getirdiği yeni büyülenme biçimlerinin almasıyla gerçekleşir (2016, s. 162). Weber'in araçsal akıl (rasyonel akılcılık) tanımlaması modern toplumların giderek daha çok hesaplanabilirlik ve verimlilik temelinde şekillendiğini vurgulamaktadır. Teknolojinin kapitalist düzende işlevi tam da bu araçsal akılcılığın bir uzantısıdır. Teknoloji, insan faaliyetlerini daha öngörülebilir, hesaplanabilir ve kontrol edilebilir hale getirmek için kullanılır. Ancak bu sürecin bir yan etkisi olarak teknolojinin büyü bozan yönü açığa çıkar yani insani değerler, anlam arayışı ve bireysel öznellik bu rasyonelleşme süreçlerinde göz ardı edilir ya da arka plana itilir. Bireyleri büyüleyici yeni mekanlar, yeni araçlar ve yeni tutkular söz konusudur. Tüketim mekanlarına ek olarak yeni teknolojileri de akılcılaştırıcı niteliklerinin yanı sıra büyüleyici olarak niteleyen Ritzer (2016, s. 127), yeni çağ insanının aklını kullanmak yerine arzularıyla hareket etmesini sağlayıcı mekanizmaların yeşerdiğine vurgu yapar. Kapitalizm bu sayede büyüsü bozulmuş rasyonel dünyayı tüketim kültürü aracılığıyla yeniden büyülemektedir.

Günümüz teknolojileri insanı yeniden büyüleyen özellikleriyle hem hayranlık hem de şaşkınlık uyandırmaktadır. Yapay zekâ destekli sohbet botları, insan gibi düşünme ve iletişim kurma becerileriyle adeta insan gibi hissetme yanılsaması yaratırken, artırılmış ve sanal gerçeklik teknolojileri bireyleri fiziksel dünyadan koparıp tamamen yeni evrenlere taşımaktadır. Genom teknolojileri ve kişiselleştirilmiş tıp, insan doğasının derinliklerine inerek genetik yapıyı değiştirme ve hastalıklara özel çözümler sunma vaatleriyle büyüleyici bir kontrol duygusu sağlamakta, insanlara yeni bir "yaratıcı alan" açmaktadır. Sanat ve müzik üretiminde yapay zekâ, yaratıcılığın yalnızca insana özgü bir yetenek olduğu algısını sorgulatırken, kripto paralar ve blockchain teknolojisi merkeziyetsiz bir ekonomik sistemin cazibesini taşımaktadır. Sosyal medya algoritmaları, bireylerin kişisel tercihlerini tahmin ederek sürekli bir ilgi ve bağımlılık yaratırken, otonom araçlar insan müdahalesine gerek kalmadan çalışan mekanizmalarıyla hem bir hayranlık hem de bir tür sihirli gerçeklik hissi uyandırır. Bu teknolojiler, insanlara sınırsız imkanlar sunar gibi görünse de onları bu yeni anlam dünyalarına bağımlı hale getirerek modern rasyonalitenin yerine yeniden büyülenmiş bir gerçeklik koymakta, gündelik yaşamı insani olmaktan öteye taşımaktadır.

Kapitalist sistemde teknoloji, üretkenliği ve karlılığı artıran bir araç olarak değerlendirilir. Araçsal akıl, teknolojiyi farklı alanlara sızdırarak verimliliği yükseltir; otomasyon, yapay zekâ ve veri analitiği iş süreçlerini hızlı ve maliyet-etkin hâle getirir, ancak insan deneyimini mekanikleştirir. Bu durum, iş güvencesi, yaratıcılık ve insani değerlerde kayıplara yol açarak Weber'in (2012) büyü bozumu kavramını doğrular (Köse, 2023, s. 51). Dünya teknik,

hesaplanabilir ve kontrol edilebilir hâle gelirken kutsal olanın büyüsü de yitirilmiş, teknolojinin kutsallığı öne çıkmıştır. İnsanlar artık klasik tanrılardan değil teknoloji tanrılarından medet ummakta, hayatlarını onların vaatleriyle şekillendirmektedir. Ritzer'nin (2016) yeniden büyüleme kavramı, teknolojinin bireyleri hem büyü bozumu hem de yeni bir büyü döngüsüne soktuğunu gösterir. Gen teknolojileri ve yapay zekâ gibi araçlar, bireylere tanrısal güçler vaat ederken onları bu büyü dünyasına teslim etmektedir ve teknoloji modern insanın anlam arayışının merkezine yerleşerek sürekli olarak yeniden büyülemektedir.

Teknolojinin sunduğu büyülenme etkisi bireylerin geleneksel değerlerinden tamamen koparak kendilerini modern dünyanın kollarına bırakmaları anlamına gelmemektedir. Yapay zeka, dijital platformlar ve akıllı cihazlar, bireylere geçmişte yalnızca hayal edilebilecek çözümler sunarak büyüleyici bir etki yaratmaktadır. Ancak bu büyülenme, geleneksel inanç ve pratiklerin tamamen silinmesi yerine teknolojinin modern yaşamda kendine özgü bir tür ritüelleştirme yarattığını göstermektedir. Günümüzde insanlar, geleneksel tanrılardan medet ummak yerine teknoloji tanrılarının vaat ettiği hızlı çözümler, kolaylıklar ve kontrol duygusuyla hayatlarını yönlendirmektedir. Sağlık, eğitim, sosyal ilişkiler ve kişisel mutluluk gibi alanlarda teknoloji, bireylere geleceği yönetme ve belirsizlikleri ortadan kaldırma vaadiyle yeni bir anlam dünyası sunmaktadır. Bu yeni anlam dünyasında performansa dayalı ve yeniden ritüelleştirme olarak nitelendirilebilecek pratikler ortaya çıkarırken bu ritüelimsi yapılar, geleneksel anlamdaki ritüellerden oldukça farklıdır; yenileyici ve dönüştürücü bir etkiden yoksun olup, daha çok amaçlı bir büyülemeye odaklanmışlardır.

Geleneksel ritüeller, yerel ve bağlamsal özellikler taşır, katılımcıların dünyalarını yenileyen ve dönüştüren bir etkiye sahiptir ve belirli bir zaman dilimine sabitlenmiş değildir (Şahin, 2020, s.141). Buna karşılık günümüzün ritüelimsi yapıları Ritzer'in (2016) de belirttiği gibi rasyonelleştirilmiş, standartlaştırılmış ve kitlesel bir şekilde üretilmektedir. Bu nedenle modern ritüelimsi yapıları klasik anlamda ritüeller olarak değerlendirmek yanıltıcıdır. Modern ritüel benzeri pratikler, bireyleri büyüleyerek belirli tüketim alışkanlıklarına yönlendirmek gibi amaçlı bir işlev taşır; oysa geleneksel ritüeller, toplumların ve bireylerin anlam dünyalarını yeniden inşa eden derin ve organik bir bağlamda var olurlar. Bu bakımdan söz konusu teknolojilerin geleneksel anlamdaki ritüelleri erittiği ve teorideki bir zihniyet dünyasının dışına sirayet ettiği söylenebilir. Bununla birlikte bu modernleşme sürecine rağmen geleneksel pratikler ve inançlar toplumun derinlerinde kök salmaya devam etmektedir. Düğünler, dini törenler ve bayram kutlamaları gibi geleneksel etkinlikle, teknolojiyle dönüştürülen yaşam biçimlerinin içinde bile bireylerin bir araya gelme, aidiyet hissetme ve manevi ihtiyaçlarını karşılama gereksinimlerini sürdürmektedir. Dahası bireyler teknolojinin büyüsüne kapılsalar da belirsizlikler karşısında fal baktırmak, geleneksel şifa yöntemlerine başvurmak ya da kendilerini güvende hissettiren bir inanç sistemine bağlı kalmak gibi pratiklerden kolay kolay vazgeçmemektedir.

Modernleşme ile geleneksellik arasındaki dinamik ve karmaşık ilişki, Turner (1982) ve Eliade'ın (2003) ritüel teorileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, modern teknolojilerin sunduğu yeniliklerin geleneksel ritüellerin dönüştürücü ve yenileyici işlevlerini tam anlamıyla karşılayamadığını ortaya koymaktadır. Turner ve Eliade, ritüellerin toplumsal yaşamın eksikliklerini gözler önüne sererek bireylere ideal bir gerçekliği deneyimleme fırsatı sunduğunu savunmuştur. Şahin (2020) ise bu iki düşünürün görüşlerini merkeze alarak modern hayatın ve

sosyal gerçekliğin ritüellerin etkisiyle nasıl yeniden şekillendiğini ele almış ve rasyonelliğin yıkıcı etkisine rağmen hem ritüellerin hem de temsil ettikleri zihniyetlerin varlığını sürdürdüğüne dikkat çekmiştir. Öte yandan günümüzde modern teknolojilerle ortaya çıkan ritüelimsi pratikler, bireylere yalnızca geçici bir rahatlama sağlamakta, ancak gerçek bir yenilenme ya da toplumsal dönüşüm imkânı sunamamaktadır. Bu bağlamda da geleneksel anlamdaki ritüellerin varlığını sürdürdüğünü iddia etmek yanıltıcı olmakla birlikte bu yapıların yeni eylem biçimlerine dönüştüğü de göz ardı edilmemelidir.

Sosyolojik açıdan bu ikilem, insanların geçmişin köklerinden tamamen kopmadan teknolojinin sunduğu yeni anlam dünyasında kendilerine bir yer aradığını göstermektedir. Geleneksel ve modern pratiklerin bir arada varlığı, bireylerin ve toplumların kimliklerini yeniden şekillendirmekte; bu süreçte ritüellerin anlamı ve işlevi, modern ideolojinin etkisi altında değişime uğramaktadır. Toplum, bir yandan teknolojiyle büyülenmiş bir gerçeklik algısı geliştirirken diğer yandan geleneksel pratiklere duyduğu bağlılığı sürdürerek ikili bir varoluş hali sergilemektedir. Bu karmaşık ve dinamik yapı, modern çağın toplumsal analizinde ritüellerin, teknolojinin ve gelenekselliğin ilişkisini ele almayı da zorunlu kılmaktadır. Tüm bunların odağında ise dijital imparatorlukların veri ve ona sahip olanların güç ilişkileri üzerinden kurduğu yeni otoritelerin, bireylerin anlam dünyalarını şekillendirmesi ve toplumsal gerçekliği yeniden inşa etme süreçleri yer almaktadır.

Dijital İmparatorlukların Yükselişi: Veri, Güç ve Yeni Otoriteler

Günümüzde veri, modern toplumların en stratejik kaynaklarından biri haline gelmiş, veriye sahip olmak hem ekonomik hem de politik anlamda büyük bir güç ve iktidar elde etmenin aracı olmuştur. Özellikle teknoloji şirketleri, bireylerden topladıkları veriler aracılığıyla küresel çapta yeni dijital imparatorluklar kurmuş, devletlerin otoritesini aşan bir nüfuz alanı elde etmiştir. Bireyler, gönüllü rıza ile kişisel verilerini bu şirketlere sunarken aynı zamanda bu şirketlerle duygusal ve psikolojik bir bağ geliştirmektedir. Devlet-vatandaş ilişkilerinde eksik kalan bağlılık duygusu, teknoloji şirketlerinin sunduğu dijital hizmetler ve platformlar üzerinden yeniden inşa edilmektedir.

Dijital evrenin sürekli genişlemesi, devletlerin kendi başlarına kontrol edemeyeceği devasa miktarda veriyi bu şirketlerin kontrolüne bırakmasına neden olmuştur. Bu bağlamda "netokrat" olarak adlandırılan yeni bir yönetici elit sınıfı ortaya çıkmıştır (Bard & Söderqvist, 2015). Netokrasinin yükselişi, veriyi işleme ve kullanma gücünü ellerinde tutan bu teknoloji devlerinin küresel ölçekteki etkisini pekiştirmektedir. Netokrasinin yükselişiyle birlikte veri kontrolü ve işleme gücünü elinde tutan teknoloji devleri, küresel ölçekte yeni otoriteler haline gelmiştir. Bu teknoloji elitleri, sadece dijital hizmet sağlayıcılar olarak değil aynı zamanda politik ve toplumsal süreçleri yönlendiren etkili aktörler olarak da konumlanmaktadır. Çeşitli kaynaklar bu küresel elitleri (Pakulski, 2009, s. 18), dijital otokratlar (Nerse, 2023, s. 164-175), siber seçkinler (Han, 2020), siberokratlar (Erol Doğan, 2024, s. 134), siber elitler (Schlumberger vd., 2023, s. 771) ya da dijital aydınlar (Yılmaz, 2023) olarak tanımlarken onların yalnızca teknolojik değil, siyasi ve ekonomik güç üzerinde de derin etkiler yaratmalarına dikkat çekmektedir.

Elit teorisinin en önemli isimlerinden biri olan C. Wright Mills (1974), iktidar elitlerini, egemen kurumları elinde tutan ve toplumun en üst katmanlarında yer alan kişiler olarak

tanımlamaktadır. Mills'e (1974) göre bu elitler üç ana gruba ayrılır: askeri, siyasi ve ekonomik elitler. Bu gruplar, geniş toplumsal kesimlere kıyasla çok daha fazla etki gücüne sahiptir ve büyük ölçüde toplumun genel yönünü belirlerler. Ekonomik elitler, büyük şirketlerin yöneticileri ve sahiplerinden oluşurken, siyasi elitler hükümette, yasama organlarında veya bürokratik yapılar içinde yer alan kişilerden oluşur. Mills (1974), bu elitlerin kararlarının genellikle kendi çıkarlarına dayandığını ve toplumun geniş kesimlerinin bu karar alma süreçlerine doğrudan katılmadığını savunur. Bu bağlamda günümüzde teknoloji şirketlerini ve onların liderlerini yeni birer iktidar elitleri olarak nitelemek mümkündür. Amazon, Google, Facebook gibi büyük teknoloji devlerinin sahipleri ve yöneticileri, tıpkı Mills'in (1974) tanımladığı elitler gibi toplumun geleceğini ve bireylerin yaşamlarını büyük ölçüde etkileme kapasitesine sahiptirler. Bu şirketler, ticari faaliyetlerinin ötesinde toplumsal ve siyasi süreçlere müdahil olabilmekte ve bu yönleriyle küresel çapta yeni bir elit sınıfı oluşturmaktadır.

Acemoğlu ve Johnson (2023), teknolojinin küçük bir zümrenin kontrolünde olduğu ve bu şirketlerin devletler üstü bir yapıya dönüştüğünü vurgularken teknoloji devlerinin sosyal, ekonomik ve politik süreçlerdeki artan rollerini tekno-feodalizm olarak nitelendirmektedir. Bu tanımlamaya göre veriyi kontrol eden teknoloji devlerinin, küresel çapta bir hegemonya kurarak toplumun dijital rızasını manipüle etme ve kendi politik ajandalarını ilerletme gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ek olarak Yılmaz (2023) ise Teknoloji, İş ve Toplum konulu dosyasında günümüzdeki teknoloji ve bu araçların üretimlerinde söz sahibi olan kesimlerin iktidarına tekno-kapitalizm adı verilmesinin daha uygun olduğunu söylemektedir.

İçinde bulunduğumuz çağın dijital ya da tekno-kapitalizm olarak adlandırılmasının nedeni teknolojinin giderek sermaye birikim süreçlerini ve emek ilişkilerini dönüştürmesiyle ilgilidir. Jodi Dean'in (2020) iletişimsel kapitalizm ve neofeodalizm olarak adlandırdığı bu düzende kapitalist üretim artık yalnızca fabrika emeğiyle değil veri sömürüsü, lisanslar ve hizmetlerle şekillenmektedir. Dean (2020), bu yapının yeni bir feodalizm gibi görünse de aslında dijitalleşmiş kapitalizmin daha spekülatif ve istikrarsız devrelerine işaret ettiğini söylemektedir. Morozov (2022), bu süreci yeniden feodalleşme olarak tanımlasa da kapitalizmin temel unsurlarının – mülksüzleşmiş bir işçi sınıfı ve emek gücünün sömürüsü – halen hegemonik olduğunu vurgulamaktadır. Dijital ekonomi yalnızca verilerin sömürülmesinden ibaret olmayıp üretim süreçlerinde emek sömürüsü ve kapitalist ilişkilerin tüm unsurlarını içermektedir. Yanis Varoufakis (2022) ise dijital kapitalizmi, kapitalizmden daha ileri bir sömürü biçimi olarak tanımlamakta ve tekno-lordların, tıpkı tarihsel feodal beyler gibi vasal kapitalistlerden ve platform kullanıcılarından değer söküp aldığını belirtmektedir. Bu nedenle çağımızı dijital kapitalizm çağı olarak adlandırmak bu yeni teknolojik düzenin sermaye ilişkilerindeki etkisini daha bütüncül bir yaklaşımla kavramamızı sağlamaktadır.

Dijital kapitalizm çağında teknoloji şirketleri yalnızca ekonomi ve gündelik yaşam pratikleri üzerinde değil aynı zamanda siyasi süreçler üzerinde de doğrudan etkili hale gelmiştir. 2020 yılı ABD başkanlık seçimlerinin ardından Donald Trump'ın yenilgisi ve sonrasında gerçekleşen Kongre baskını sırasında Trump'ın Twitter'dan kalıcı olarak uzaklaştırılması bu şirketlerin siyasi ve toplumsal süreçlere müdahale edebileceğini açıkça göstermiştir (Duman, 2024). Bu olay, teknoloji şirketlerinin ticari aktörler olmalarının yanı sıra aynı zamanda cezalandırıcı ve düzenleyici siyasi bir rol üstlenebildiğini ve küresel bir siyasi güç haline geldiklerini ortaya koymuştur. Dean'in (2020) ifade ettiği gibi dijital platformların kurucuları

yeni birer lord olarak şekillenirken, kullanıcılar ve platform işçileri de yeni köylüler haline gelmektedir. Bu bağlamda Big Tech olarak da adlandırılan bu şirketler (Akman, 2021), yalnızca dijital hizmetler sunmakla kalmayıp küresel ölçekte bir güç merkezi haline gelme arzusuyla hareket etmektedir. Devletler sadece kendi vatandaşlarından sorumlu iken bu şirketler dünya genelinde milyarlarca kullanıcıyı kendilerine dijital vatandaş olarak kazandırmaktadır. Dolayısıyla Big Tech şirketleri, küresel bir hegemonya kurarak dijital dünyayı yöneten yeni egemen elitler haline gelmektedir.

Max Weber'in otorite tipleri, toplumsal yapılar içinde bu liderlerin ve kurumların meşruiyet kazanma yollarını anlamamıza yardımcı olan önemli bir çerçeve sunmaktadır. Weber (2017, s. 7-9), geleneksel, karizmatik ve yasal-rasyonel olmak üzere üç temel otorite tipini tanımlamıştır. Geleneksel otorite, belirli bir kültürel ya da tarihsel sürekliliğe dayanan bir meşruiyeti ifade ederken; karizmatik otorite, bireylerin olağanüstü niteliklerine ve kişisel yeteneklerine dayalıdır. Yasal-rasyonel otorite ise kurallar ve yasalar çerçevesinde bürokratik ve sistematik bir yapıyla tanımlanır. Günümüz liderleri de bu otorite tipleriyle çeşitli şekillerde örtüşmektedir. Birçok siyasi lider yasal-rasyonel otoriteye dayanarak yönetir ancak bazıları kişisel karizmasını kullanarak toplum üzerinde büyük bir etki yaratabilir. Üstelik karizmanın zamanla rutinleşmesiyle bu tarz liderlikler yaygın ve kanıksanmış hale gelmektedir (Kundakçı, 2016, s. 97).

Weber'e (2017) göre karizmatik otorite, günümüz teknoloji elitlerinin yükselişinde merkezi bir rol oynamaktadır. Elon Musk, Mark Zuckerberg ve Jeff Bezos gibi teknoloji liderleri geleneksel siyasi otoriteye sahip olmasalar da karizmatik güçleri sayesinde toplumsal yaşam üzerinde önemli etki alanları oluşturmuşlardır. Bu liderler hemteknolojik inovasyonlarıyla hem de kişisel vizyonları ve toplumsal dönüşümdeki rolleriyle de dikkat çekmektedirler. Örneğin Elon Musk, uzay araştırmaları ve elektrikli otomobiller alanındaki çalışmalarıyla toplumsal hayal gücünü şekillendirmiş, Twitter'ı (X) satın alarak platformda yaptığı köklü değişikliklerle demokratik süreçlerde ses getirmiştir; aynı zamanda politik alanda Trump'ın destekçisi olarak da gündemde yer almaktadır (Ethem Tarhan, 2018). Bu karizmatik otorite, teknoloji liderlerinin gündelik hayatı şekillendirmesinde de belirleyici rol oynar. Zuckerberg, Facebook (Meta) aracılığıyla sosyal ilişkilerimizi ve iletişim biçimlerimizi yeniden tanımlarken, Bezos Amazon ile küresel ölçekte tüketim alışkanlıklarını değiştirmektedir (Euronews, 2023). Bu liderler, ekonomik alanın ötesinde toplumsal yaşamın pek çok yönünde etkili olarak Weber'in yasal-rasyonel otorite tipinden ziyade karizmatik otoritenin bir yansımasını ortaya koymakta ve politikadan gündelik hayata kadar geniş bir alanda nüfuz sahibi olarak modern dünyanın yeni küresel elitleri haline gelmektedir.

Weberci perspektiften bakıldığında teknoloji elitlerinin otorite kazanma süreçleri, karizmatik liderlik ve toplumsal meşruiyetin yeniden tanımlandığı bir düzene işaret etmektedir. Yasal-rasyonel otoritenin getirdiği bürokratik sınırları aşan bu liderler, karizmatik otoriteleri aracılığıyla yalnızca kendi şirketlerini değil küresel toplumsal yapıları da şekillendirmektedir. Weber'e göre yasal-rasyonel otorite, kurallar ve yasalar çerçevesinde meşruiyet kazanır (Weber, 2003). Google, Facebook ve Amazon gibi teknoloji şirketleri de küresel çapta kurumsal bürokrasileriyle meşru otorite figürleri haline gelmiş, ulus devletlerden bile daha fazla güce ulaşabilmiştir. Sosyal medya algoritmaları, toplumsal davranışları politik ve yasal etkilere kıyasla daha güçlü biçimde şekillendirebilmektedir. Böylece teknoloji elitlerinin toplumsal

kontrolü, yasal-rasyonel otoritenin modern bir örneği olarak değerlendirilebilir. Günümüzün hızla değişen dinamikleri, statükoyu koruyan liderler yerine dijital çağa uyumlu, esnek ve vizyoner liderleri öne çıkarmaktadır; teknoloji de böylece yeni toplumsal otorite biçimleri yaratmaktadır.

Teknoloji şirketlerinin yasal-rasyonel otorite bağlamında en çarpıcı rolü, siyasi süreçler ve toplumsal düzen üzerindeki etkileridir. Özellikle sosyal medya platformları, halkın siyasi tercihlerini, gündemi ve hatta seçim sonuçlarını doğrudan etkileyebilecek bir güce sahiptir (Loader & Mercea 2011, s. 763-764). Donald Trump'ın ABD başkanlık seçimleri sonrasında Twitter'dan ve diğer sosyal medya platformlarından çıkarılması, bu şirketlerin siyasi süreçlerde nasıl bir yaptırım gücü kullanabileceğini göstermektedir. Trump'ın sosyal medyadan uzaklaştırılması, yalnızca bireysel bir eylem olmamakla birlikte yasal-rasyonel bir düzenleme olarak bu platformların toplum üzerinde nasıl bir otorite kurduğunu gözler önüne sermektedir. Twitter, kendi kurallarına dayanarak Trump'ı platformdan çıkarmış ve bu kuralların ihlali nedeniyle cezalandırıcı bir role bürünmüştür. Bu durum sosyal medya platformlarının ulusal yasaların ötesinde, kendi belirledikleri kurallar çerçevesinde siyaset üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Teknoloji şirketlerinin otoritesi, özellikle seçim süreçlerinde belirgin hale gelmektedir. Facebook'un 2016 ABD başkanlık seçimleri sırasında kullanıcı verilerini manipüle etmesi ve Cambridge Analytica skandalı bu otoritenin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Facebook, kullanıcılarının kişisel verilerini toplayarak siyasi kampanyalar için hedefli reklamlar oluşturmuş ve bireylerin siyasi tercihlerini etkileyebilecek stratejiler geliştirmiştir (Aksoy & Türkölmez, 2020, s. 47-54). Bu olay teknoloji şirketlerinin demokratik süreçlere doğrudan müdahil olma kapasitesini ve seçim sonuçlarını etkileyebilecek düzeyde bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Bu etki, platformların yasalar çerçevesinde değil kendi kuralları ve algoritmaları doğrultusunda hareket ettiği bir rasyonel düzenin işleyişine işaret etmektedir.

Teknoloji şirketlerinin mevcut otoritesinin bir diğer boyutu kitlelerin tüketim alışkanlıklarını ve beğenilerini şekillendirme kapasiteleridir. Amazon, Google, Facebook ve YouTube gibi platformlar, algoritmalar aracılığıyla kullanıcıların hangi ürünleri satın alacaklarına, ne tür içerikleri tüketeceklerine doğrudan etki etmektedir (Özkök Şişman & Temelli Coşgun, 2024, s. 150). Amazon'un kullanıcı verilerini analiz ederek kişiye özel alışveriş önerileri sunması tüketicilerin satın alma davranışlarını yönlendirmekte güçlü bir araçtır. Benzer şekilde Google ve YouTube algoritmaları hangi içeriklerin kullanıcılara sunulacağını belirleyerek dijital tüketim tercihlerine ciddi bir etki yapmaktadır (Zuboff, 2019, s. 324-427).

Bu süreçlerin sonucunda bilgi tekeli olgusu da devreye girmektedir. Google'ın arama motoru olarak haksız rekabet gerekçesiyle yargılanması[2], şirketin bilgiye sahip olmanın ötesinde bu bilgiyi nasıl sunduğunu ve şekillendirdiğini de kontrol edebildiğini göstermektedir. Bilgi, bir güç unsuru olarak karşımıza çıkmakta ve bilgiye sahip olan, onu nasıl manipüle edeceği konusunda da yetki sahibi olmaktadır. Bu da bu şirketlerin, dijital hizmet sağlayıcıları

[2] https://webrazzi.com/2024/08/06/tekelcilik-davasini-kaybeden-google-karari-temyize-goturmeye-hazirlaniyor/#:~:text=ABD%20Adalet%20Bakanlığı%20ve%20eyaletler,şekilde%20tekel%20oluşturduğuna%20karar%20verdi. Erişim Tarihi: 15 Ekim 2024.

olmalarının yanı sıra küresel ölçekte bilgi akışını ve toplumsal algıyı şekillendiren güçlü iktidar odakları haline geldiğini gözler önüne sermektedir. Üstelik dijital teknolojiler aracılığıyla ulaşmaya çalıştığımız bilgilerin yalnızca bize gösterilen kısımları değil görmediğimiz ve gizlenen bölümleri de büyük önem taşımaktadır. Şirketler, algoritmalar ve veri analiz teknikleri sayesinde diledikleri gibi manipülasyon yapabilmekte, hangi bilgilere ulaşabileceğimizi ve hangilerini görmezden geleceğimizi kontrol edebilmektedirler. Bu durum Zuboff'un (2019) da üzerinde durduğu gibi teknoloji şirketlerinin dijital dünyadaki kullanıcı deneyimlerini ve tüketim alışkanlıklarını şekillendirme gücünün ne kadar kapsamlı olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Teknoloji şirketlerinin toplumsal kontrolü ellerinde bulundurdukları ve kitlelerin ekonomik kararlarını yönlendiren yeni bir otorite yapısına sahip olduklarını gösteren bu yapılar, yasal çerçevelere dayanan bir rasyonellik içinde işlemekte ve bireylerin yaşamlarını derinden etkilemektedir.

Sosyal medya platformları bireylerin beğenilerini ve toplumsal normları şekillendirmede büyük bir otoriteye sahiptir. Instagram, TikTok gibi platformlar, kitlelerin beğenilerini belirleyen içeriklerin yaygınlaşmasını sağlayarak sosyal normların dönüşümünü hızlandırmaktadır. Örneğin Instagram'ın belirlediği algoritmalar ve influencer ekonomisi, genç nesillerin tüketim alışkanlıklarından güzellik standartlarına kadar birçok alanda toplumsal beğenileri şekillendirmektedir (Ha, 2015). Bu da sosyal medya platformlarının yalnızca ekonomik alanda değil toplumsal normların ve değerlerin oluşmasında da nasıl otoriteler haline geldiğini göstermektedir. Teknoloji şirketlerinin oluşturduğu bu dijital ekosistem, kitlelerin neyi beğenip neyi beğenmeyeceğine, hangi içeriklerin daha fazla görünürlüğe sahip olacağına karar veren bir düzen olarak işleyişini sürdürmektedir.

Teknoloji şirketlerinin çağımızda elde ettiği bu küresel güç, klasik hegemonya kavramının dijital dünyaya uyarlanmasını gerektirmektedir. Çiftçi'nin (2009, s. 205-207) belirttiği gibi Gramsci'nin hegemonyayı, bir toplumda yöneten sınıfın sadece zor kullanarak değil aynı zamanda rıza yaratarak iktidarını sürdürmesi olarak tanımlaması, günümüz teknoloji devleri açısından da geçerli hale gelmiştir. Artık Big Tech olarak bilinen bu teknoloji şirketleri sadece teknolojik hizmetler sunmanın ötesine geçerek bireylerin hayatlarında derin bir etki yaratmakta ve bu etki insanların gönüllü olarak bu güce rıza göstermesiyle pekişmektedir. Geleneksel hegemonyada rıza yaratma süreci eğitim, medya ve kültürel araçlarla sürdürülürken yeni dijital hegemonyada bu rolü teknoloji şirketleri üstlenmiştir. İnternetin ve sosyal medyanın günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesiyle bireyler bu platformlarda gönüllü olarak yer almakta, kişisel verilerini paylaşmakta ve kendi düşüncelerini şekillendiren algoritmaların kontrolüne girmektedir. Burada güç, sadece ekonomik veya askeri bir baskı unsuru olmaktan çıkmış; aynı zamanda bireylerin kendi rızalarıyla kabul ettikleri bir dijital hegemonya haline gelmiştir.

Zuboff (2019) gözetim kapitalizmi çağı kavramıyla teknoloji şirketlerinin yalnızca veri toplamakla kalmayıp insan davranışlarını önceden tahmin edip yönlendirebildiğini vurgulamaktadır. Bireyler, dijital dünyada sunulan kolaylıklar ve hızlı hizmetler karşısında farkında olmadan bu şirketlere itaatkâr bir rıza göstermektedir. Google veya Facebook gibi platformların ücretsiz hizmetleri karşılığında kullanıcılar mahremiyetlerini ve davranışlarının kontrolünü bilinçsizce bu şirketlere devretmektedir (Couldry & Mejias, 2019, s. 336-338). Böylece Gramsci (1971) tarafından tanımlanan hegemonya mekanizması teknoloji şirketleri

aracılığıyla bireylerin gönüllü katılımıyla küresel ölçekte yeniden şekillenmektedir. Dijital çağda hegemonya, salt devletin baskısıyla değil bireylerin günlük yaşamlarına entegre olmuş teknolojik araçlar aracılığıyla rıza yoluyla kurulmaktadır. Sonuç olarak 21. yüzyılın dijital hegemonyası klasik devlet egemenliğinden farklı olarak teknoloji şirketleri tarafından bireylerin rızasıyla inşa edilmiş bir yapı olup halkın teknolojiye duyduğu bağımlılıkla güçlenmekte ve Big Tech devlerini sadece dijital hizmet sağlayıcıları değil küresel ölçekte yeni egemenler hâline getirmektedir.

Acemoğlu ve Johnson (2023), teknolojinin giderek az sayıda elitin elinde toplandığını ve bunun modern bir tekno-feodalizm dönemine işaret ettiğini vurgulamaktadır. Veriye sahip olan teknoloji devleri yalnızca dijital dünyayı kontrol etmekle kalmayıp devletler üstü bir güce ulaşmakta ve küresel politikaların şekillenmesinde etkili aktörler hâline gelmektedir. Bill Gates örneği ise bu durumu açıkça göstermektedir. Microsoft'un kurucusu olan Gates, teknolojinin yanı sıra eğitim, sağlık, tarım, iklim değişikliği ve sosyal refah alanlarında da dünya çapında faaliyet göstermektedir (Gates Foundation, t.y.). Bill & Melinda Gates Vakfı aracılığıyla aşı geliştirme, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, yoksullukla savaş ve eğitimin iyileştirilmesi gibi projelere milyarlarca dolar yatırım yapan Gates, özellikle gelişmekte olan ülkelerde hükümetlerin başaramadığı projeleri gerçekleştirebilmektedir (Webrazzi, 2022). Bu faaliyetler Gates'in hem teknoloji lideri hem de küresel sağlık politikalarında etkili bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Elon Musk, uzay, otomotiv, yapay zekâ ve dijital medya projeleriyle devletlerin ötesinde küresel bir otorite figürü haline gelmiştir. SpaceX ile uzayda özel sektörü öncü konuma getirirken, Tesla ile sürdürülebilir enerji ve otonom teknolojilerde devrim yaratmıştır. Musk'ın Twitter'ı (X) satın alması ve platformda ifade özgürlüğü politikaları izleyerek Trump destekçisi olarak siyasi kampanyalarda yer alması onun politik süreçlerde de güçlü bir etki alanı elde ettiğini göstermektedir. Bu yönleriyle Musk, Gates gibi teknoloji elitlerinin küresel çapta ekonomik ve siyasi güç odaklarına dönüştüğünü simgelemektedir.

Gates ve Musk örneklerinde görüldüğü gibi teknoloji elitlerinin ekonomik ve siyasi alanlardaki etkisi giderek artarken Han (2020, s. 63-81) bu durumu dijitalleşmenin yalnızca teknik bir dönüşüm olmayıp toplumsal ve siyasi yapıları da kökten değiştiren bir süreç olduğunu öngörerek desteklemektedir. Byung-Chul Han, dijitalleşmenin gelecekte geleneksel parti temelli demokrasileri aşacağını ve bunun yerini teknoloji elitlerinin, yani siber seçkinlerin yöneteceği dataizmin hâkim olduğu bir düzenin alacağını öngörmektedir (2020, s. 63-81). Bu yeni düzende, netokrasinin de işaret ettiği gibi teknoloji elitleri olağanüstü bir güce sahip olacaklardır. Siber elitler, bilginin ve verinin kontrolü sayesinde siyasi ve ekonomik güçlerini pekiştirirken geleneksel siyasi mekanizmalar ve parti yapıları etkisiz hale gelecektir.

Han'ın (2020) öngörüsünden yola çıkarak ulaştığımız dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise dijitalleşme ve sınıf ilişkileri üzerine yapılan tartışmalarda orta sınıfın çoğunlukla göz ardı edilmesidir. Bu noktada Han'ın (2020) siber seçkinler ve dataizm üzerine yaptığı vurgu, yeni dijital çağın sınıf yapıları üzerinde derin bir etkisi olacağını işaret etmektedir. Artık dijitalleşme ve sınıf ilişkileri, yalnızca teknolojik donanıma erişimle sınırlı bir mesele olmaktan çıkmıştır. Dijitalleşme, toplumsal katmanları yeniden düzenleyen, yeni sınıfsal hiyerarşiler oluşturan bir güçtür. Teknoloji elitleri, bu yeni dönemde ekonomik ve siyasi süreçleri şekillendiren ana aktörler olarak karşımıza çıkarken geniş kitleler yalnızca tüketici ve veri sağlayıcıları olarak bu

yapının bir parçası haline gelmektedir. Ewg3Han'ın tariflediği yeni siber dönemde demokrasinin yerini dijital elitlerin yönettiği bir otoriter yapı alacak ve bu süreçte sınıfsal ilişkiler de dijitalleşme üzerinden yeniden tanımlanacaktır. Siber seçkinler, verinin ve bilginin merkezileşmesiyle gücü elinde bulunduran yeni otoriteler haline gelirken geleneksel siyasi yapılar ve sınıfsal dinamikler bu yeni düzen karşısında köklü bir dönüşüme uğrayacaktır.

Han (2020) ile benzer şekilde Erol Doğan (2024, s. 124-129) da dijital çağ ile birlikte güç olgusunun yeniden tanımlandığını ve artık toprağa ve sermayeye dayalı bir gücün yerini bilgiye ve bilgi araçlarına sahip olmanın aldığını vurgulamaktadır. Ortaya çıkan bu yeni düzende bilgi teknolojilerine ve sayısız veriye hâkim olan siberokratlar, uluslararası arenada önemli bir elit grup olarak öne çıkarak devletler arasındaki diplomatik ilişkilerde belirleyici bir rol oynamaktadır. Nitekim içinde yaşadığımız dünya giderek bu siber elitlerin kontrolünde şekillenir hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler ise büyüsü bozulmuş dünyamızı yeniden büyüleyen süreçlere tekabül etmektedir.

Teknoloji Şirketlerinin Sosyal Bilimlere Duyduğu İhtiyaç

Algoritmaların neden-sonuç ilişkisi yerine ilişkisellik üzerinden çalışması, bilgi üretiminde geleneksel epistemolojiden radikal bir kopuşu temsil etmektedir. Modern bilim, olaylar arasındaki nedensel bağlantıları keşfetmeye ve bu bağlantıları evrensel yasalara dönüştürmeye odaklanırken algoritmalar, büyük veri setleri içinde tekrarlanan desenler ve korelasyonlar arayarak anlam üretmektedir (Chandler, 2015, s. 835-838). Bu yaklaşım, belirli bir olayın neden gerçekleştiğini sorgulamak yerine hangi olayların birlikte gerçekleştiğini tespit etmeye dayanmaktadır. Böylece bilgi, bağlamsal nedenlerden ziyade verilerin sunduğu ilişkisellik üzerinden inşa edilmektedir. Epistemolojik açıdan bu durum bilginin yalnızca açıklayıcı değil aynı zamanda öngörücü ve operasyonel bir hale gelmesine yol açmaktadır ancak bu kopuş, anlam ve bağlamı gölgede bırakarak insanı bilginin edilgen bir tüketicisine dönüştürme riskini de beraberinde getirmektedir. Algoritmik epistemoloji, rasyonel bir hakikat arayışını değil işlevsel bir faydayı önceldiği için modern bilginin temellerini yeniden şekillendirirken aynı zamanda bilginin güvenilirliği ve tarafsızlığı gibi soruları da gündeme getirmektedir.

Teknoloji şirketlerinin günümüzde sadece veri toplamakla yetinmemesi, bu verilerin toplumsal bağlamda doğru bir şekilde analiz edilmesi gerektiği giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Yalnızca ampirik verilere dayanan analizler, toplumsal dinamiklerin derinlemesine anlaşılmasını sağlayamaz. Bu noktada Weber'in (2003, s. 59) *verstehen* yani anlamak kavramı önem kazanmaktadır. Verilerin sadece sayısal olarak değil toplumun mevcut habitusu dikkate alınarak, insanların istek, ihtiyaç ve alışkanlıklarını göz önüne alarak analiz edilmesi gerekmektedir. Bu analiz süreçlerinde antropologlar, sosyologlar ve psikologlar gibi sosyal bilimcilere büyük bir sorumluluk düşmekte, teknoloji şirketlerinde istihdam edilmeleri elzem görünmektedir. Nitekim birçok teknoloji devi, özellikle Facebook gibi şirketler, davranış bilimleri ya da sosyoloji alanında uzmanlaşmış pek çok kişiyi bünyelerinde çalıştırmaktadır. Bu uzmanlar, kullanıcılara yönelik kişisel reklamları hedeflemek, beğeni sistemlerini optimize etmek ve kullanıcı davranışlarını manipüle eden algoritmalar geliştirmek gibi alanlarda kritik roller üstlenmektedir (Hovis, 2018). Diğer sosyal medya platformları da benzer şekilde

kullanıcıların davranışlarını etkileyen ve bu davranışları izleyerek kişiselleştirilmiş deneyimler sunan sistemler geliştirmek için sosyal bilimcilerden yararlanmaktadır.

Teknolojik ilerlemenin yalnızca verilerden elde edilen bulgularla sınırlı kalmaması gerektiği açıktır. Bu verilerin toplumsal bağlamdan kopuk bir şekilde ele alınması, toplumun ve bireylerin karmaşık dinamiklerini göz ardı etmek anlamına gelir. Sosyal bilimlerden elde edilen iç görüler, teknoloji şirketlerinin sunduğu hizmetleri daha anlamlı hale getirmekte ve topluma daha derinlemesine nüfuz edebilmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle verilerin sosyal bilimler disiplinleriyle harmanlanarak analiz edilmesi, teknoloji şirketlerinin hem kullanıcılarını anlamak hem de daha sürdürülebilir çözümler üretmek açısından hayati bir gereklilik haline gelmiştir. Bu konuya dair nitelikli çalışmalar mevcut olsa da (Bijker ve Pinch, 1984; Latour, 1992; Brendt, 1998; Rosental, 2003; Mlynář vd., 2018; Rezaev ve Tregubova, 2018; Liu, 2020; Joyce vd., 2021; Collins, 2023; Balmer, 2023) yeni teknolojilerin toplumsal etkileri hala derinlemesine incelenmeye ve farklı boyutlarıyla keşfedilmeye açık bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir.

Teknolojik ilerlemenin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi ve toplumda "Robotlar insanlığın sonu mu olacak?" gibi korkuların yerini daha bilinçli bir anlayışın alması için teknoloji gelişirken içinde bulunulan sosyal dünyanın zihniyeti ve ihtiyaçları da mutlaka dikkate alınmalıdır. İnsanlar, bilmedikleri veya anlamadıkları şeylerden korkma eğilimindedir. Eğer kitlelere kullandıkları teknolojilerin nasıl çalıştığı, neden geliştirildiği ve sonuçlarının ne olacağı konusunda yeterli bilgi verilmezse bu korkular daha da büyüyebilmekte ve gelişmelerin önüne geçebilmektedir. Bu nedenle teknolojilerin doğaya ve topluma olan etkileri, etik boyutları ve kullanım amaçları hakkında geniş kitlelere yönelik sağlıklı bir teknoloji iletişim dili kurulmalıdır. Bu noktada sosyologlara ve diğer sosyal bilimcilere büyük sorumluluklar düşmektedir. Teknoloji şirketlerinin sadece veri toplayıp analiz etmekle kalmayıp toplumsal yapıların ve insanların yaşam tarzlarının nasıl etkilendiğini de göz önünde bulundurması gerekir. Sosyologlar bu süreçte hem teknolojinin toplumsal etkilerini analiz eden hem de toplumun bu teknolojilere uyum sağlamasına yardımcı olan kritik köprüler olabilir.

Yeni teknolojiler çağında sosyoloji yapmak, algoritmik epistemolojinin getirdiği ilişkisellik odaklı bilgi üretimiyle yüzleşmeyi ve bu yeni bilgi biçiminin toplumsal dinamikleri nasıl şekillendirdiğini analiz etmeyi gerektirmektedir. Algoritmaların neden-sonuç ilişkilerini arka plana atarak ilişkisellik üzerinden anlam üretmesi sosyolojinin temel sorularını ve yöntemlerini yeniden düşünmesini zorunlu kılmaktadır. Geleneksel sosyoloji, toplumsal yapıları ve bireylerin bu yapılarla kurduğu anlamlı ilişkileri anlamaya odaklanırken algoritmik sistemler bireylerin davranışlarını, tercihlerini ve ilişkilerini büyük veri aracılığıyla öngörmeye çalışır. Bu durum toplumsal süreçlerin insani yönlerini, bağlam ve anlam arayışını göz ardı etme tehlikesi taşırken sosyologlar için ise yeni bir inceleme alanı açmaktadır. Sosyoloji disiplini algoritmaların toplum üzerindeki etkilerini, yeni güç asimetrilerini ve bireylerin bu sistemlerle olan etkileşimlerini eleştirel bir gözle değerlendirerek teknolojinin toplumsal dokuyu nasıl yeniden inşa ettiğini ortaya koyabilir. Ayrıca algoritmik epistemolojinin toplumsal eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiği, bireylerin kimlik ve aidiyet algısını nasıl şekillendirdiği gibi sorular yeni teknolojiler çağında sosyolojinin merkezi araştırma alanları haline gelmektedir. Bu bağlamda sosyoloji ilişkisellikten doğan bu epistemolojik kopuşun toplumsal sonuçlarını anlamlandırmada kritik bir rol oynamaktadır. Ritzer'in (2016) bahsettiği yeniden büyüleme

kapsamında burada teknolojiye dair bilgi ve anlayış kazandırılarak bireylerin teknolojiyi mistik bir obje olarak görmekten kurtulup onun gerçek işlevini ve etkilerini idrak etmesiyle büyü bozumunun büyü bozumu şeklinde bir durum söz konusu olacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, teknolojik gelişmelerin bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini Weber'in (2012) "büyü bozumu" kavramı çerçevesinde ele almış, Ritzer'in (2016) "yeniden büyülenme" yaklaşımıyla günümüz teknolojik dönüşümlerine uyarlamıştır. Dijitalleşme, yapay zekâ ve büyük veriyle birlikte geleneksel yapılar dönüşmekte; ancak bu süreç bireylerin anlam arayışını da teknolojiye yöneltmektedir. İnsan, anlamını tam kavrayamadığı teknolojilere karşı büyülenmiş bir konumda durmakta ve bu durum teknolojik ilerlemenin sağlıklı sürdürülebilmesi için daha fazla bilgi ve farkındalık ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu noktada verilerin yalnızca teknik değil, sosyal bilimsel bir perspektifle analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Teknolojinin, toplumsal ihtiyaç ve değerlerle uyumlu biçimde geliştirilmesi, bireylerin yaşamına anlamlı biçimde entegre edilmesini sağlayacaktır.

Teknolojinin mühendislik yönü kadar onun felsefi ve sosyolojik boyutları da toplumsal sorunların çözümünde belirleyici olmalıdır. Aksi halde algoritmaların neden olduğu ırkçılık, veri güvenilirliği, bilgi yanlılığı, ticarileşme ve insan-makine sınırlarının bulanıklaşması gibi sorunlar kaçınılmaz hale gelir. Teknoloji kendi kültürünü üretse de bireylerin öznel kültürü bu hızlı dönüşüme yetişememekte bu da kimlik kaybı ve toplumsal anomiye zemin hazırlamaktadır. Sosyoloji, hızla değişen dünyada teknolojinin toplumsal gerçeklik üzerindeki etkilerini eleştirel biçimde incelemelidir. Teknolojik ilerlemeler bireylerin sosyal ilişkilerini yeniden şekillendirirken geleneksel ritüellerin dijital ortamda sürdürülmesi modern toplumun çok katmanlı doğasını göstermektedir. Bir yandan inançlarını koruyarak teknolojiyi dini pratiklerini yaymak için kullanan topluluklar, diğer yandan teknolojiye kutsallık atfeden yeni bir rasyonalite biçimiyle varlık göstermektedir. Bu ikili yapı, sosyolojinin hem modern hem de geleneksel dinamikleri birlikte değerlendiren kapsamlı bir analiz çerçevesine duyduğu ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır.

Geleneksel ritüellerin dijital ortama taşınması teknolojinin insan ilişkilerini ve kimlikleri nasıl dönüştürdüğüne dair yeni sorular doğurur. Sosyoloji, bu süreçte bireylerin anlam dünyalarının, inanç sistemlerinin ve sosyal bağlarının nasıl yeniden biçimlendiğini inceleyerek toplumsal dönüşüme tanıklık etmelidir. İnsan-teknoloji ilişkisi hem eleştirel hem de yapıcı bir yaklaşımla ele alınmalı; zira teknoloji, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirme potansiyeline sahip olduğu kadar yeni dayanışma biçimlerini de mümkün kılmaktadır. Sosyolojinin bu noktadaki temel görevi, toplumu anlamanın ötesine geçerek daha adil, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir düzenin oluşumuna katkı sunmaktır.

Sonuç olarak teknoloji şirketlerinin yalnızca veri toplamakla kalmayıp sosyal bilimlerle iş birliği içinde çalışması büyük önem taşır. Sosyolog, psikolog ve antropologların teknoloji üretim süreçlerine entegre edilmesi, insan merkezli ve etik değerlere duyarlı teknolojilerin geliştirilmesini sağlayacaktır. Bu sayede bireylerin teknolojiye duyduğu güvensizlik azalacak, teknolojik araçlara karşı daha bilinçli ve eleştirel bir yaklaşım mümkün olacaktır.

Kaynakça

Acemoğlu, S. & Johnson, S. (2023). *İktidar ve teknoloji: Bin yıllık mücadele* (Çev. C. Duran). Doğan Kitap. (Orijinal çalışma 2023 yılında yayımlandı.)

Akman, E. (2021, 1 Nisan). Nedir bu 'Big Tech'?. *InBusiness.* https://www.inbusiness.com.tr/in-business/2021/04/01/nedir-bu-big-tech (Erişim tarihi: 14 Ekim 2024)

Aksoy, A. & Türkölmez, O. (2020). Dijital çağa demokrasiyi çağırmak: Cambridge Analytica skandalı. *Journal of Political Administrative and Local Studies, 3*(1), 41-59.

Arslan, K. (2024). Teknolojik dönüşümler ve yeni çağ dinsellikleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi,* (12), 71-100. https://doi.org/10.54557/karataysad.1448758

Balmer, A. (2023). A sociological conversation with ChatGPT about AI ethics, affect and reflexivity. *Sociology, 57*(5), 1249-1258.

Bard, A. & Söderqvist, J. (2015). *Netokratlar: Fütürika Üçlemesi 1* (Çev. G. E. Yılmaz). Karakalem Kitabevi Yayınları. (Orijinal çalışma 2000 yılında yayımlandı.)

Başaran, F. (2006). Bir teknolojik yenilik olarak internetin tarihi: Ulusal yenilik sistemi, kamu politikaları ve standartlar. *Kültür ve İletişim, 9*(18), 9-32.

Bauman, Z. (2019). *Akışkan modernite* (Çev. O. S. Çavuş). Can Yayınları. (Orijinal çalışma 2000 yılında yayımlandı.)

Beck, U. (2019). *Risk toplumu*. İthaki Yayınları.

Butler, T. (2020). What's next in the digital transformation of financial industry? *IT Professional, 22*(1), 4–6. https://doi.org/10.1109/MITP.2020.2966962

Chandler, D. (2015). A world without causation: Big data and the coming of age of posthumanism. *Millennium, 43*(3), 833-851.

Chursinova, O., & Sinelnikova, M. (2024). Post-human and trans-human in the future perspective of the humanity. *Filosofija. Sociologija, 35*(1).

Collins, H. (2024). Why artificial intelligence needs sociology of knowledge: parts I and II. *AI & SOCIETY,* 1-15.

Couldry, N. & Mejias, U. A. (2019). *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism.* Stanford University Press.

Cumaoğlu, U. & Özbey, A. Ü. (2024). Yeni bir tekno-din olarak dataizm. *Mecmua* (17), 70-80. https://doi.org/10.32579/mecmua.1410423

Çiftçi, K. (2009). Soğuk savaş sonrasında Abd: "Rıza" ya dayalı "Hegemonya" dan "İmparatorluk" düzenine. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 5*(10), 203-219.

Dean, J. (2020). *Neofeodalizm: Kapitalizmin sonu mu?* (Çev. H. Göçmen). *Textum Dergi.* https://textumdergi.net/jodi-dean-neofeodalizm/ (Orijinal çalışma 2020 yılında yayımlandı.)

Duman, C. (2024, 5 Mart). Dijital şirketlerin ekonomi ve demokrasi tekelini kırmak mümkün mü? *Independent Türkçe.* https://www.indyturk.com/node/742881/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/dijital-

%C5%9Firketlerin-ekonomi-ve-demokrasi-tekelini-k%C4%B1rmak-m%C3%BCmk%C3%BCn-m%C3%BC (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024)

Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi: Cilt 1* (Çev. A. Berktay). Kabalcı Yayınları. (Orijinal çalışma 1976 yılında yayımlandı.)

Ellul, J. (2003). *Teknoloji toplumu* (Çev. M. Ceylan). Bakış Yayınları. (Orijinal çalışma 1954 yılında yayımlandı.)

Erol Doğan, M. (2024). Bilgi çağının yeni elitleri: Sibereokratlar. *Türk İdare Dergisi, 95*(499), 119-152. http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar(2)/2001-2025/2024/Haziran/5_Bilgi-Caginin-Yeni-Elitleri-Siberokratlar.pdf (Erişim tarihi: 14 Ekim 2024)

Gates Foundation. (t.y.). Our work. *Gates Foundation*. https://www.gatesfoundation.org/our-work (Erişim tarihi: 15 Ekim 2024)

Giddens, A. (2019). *Geç modernite ve bireysel kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum* (Çev. Ü. Tatlıcan). Say Yayınları. (Orijinal çalışma 1991 yılında yayımlandı.)

Ha, A. (2015). *An experiment: Instagram marketing techniques and their effectiveness* [Undergraduate senior project, California Polytechnic State University]. https://digitalcommons.calpoly.edu/comssp/185

Han, B. (2020). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (Çev. H. Barışcan). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 2014 yılında yayımlandı.)

Hovis, K. (2018, 24 Eylül). Tech companies favor social scientists. *Cornell Chronicle*. https://news.cornell.edu/stories/2018/09/tech-companies-favor-social-scientists (Erişim tarihi: 20 Ekim 2024).

Joyce, K., Smith-Doerr, L., Alegria, S., Bell, S., Cruz, T., Hoffman, S. G., & Shestakofsky, B. (2021). Toward a sociology of artificial intelligence: A call for research on inequalities and structural change. *Socius, 7*, 1-9. https://doi.org/10.1177/2378023121999581

Karakoç Keskin, E. (2023). Yapay zekâ sohbet robotu ChatGPT ve Türkiye internet gündeminde oluşturduğu temalar. *Yeni Medya Elektronik Dergisi, 7*(2), 114-131.

Karakoç Keskin, E. (2024). Dijital medya ortamında rızanın algoritmik inşası: Eleştirel algoritma çalışmaları perspektifinde bir tartışma. *Yeni Medya, (16),* 329-353. https://doi.org/10.55609/yenimedya.1424585

Kimura, T. (2017). Robotics and AI in the sociology of religion: A human in imago roboticae. *Social Compass*, *64*(1), 6-22. https://doi.org/10.1177/0037768616683326

Koçak, R. (2020). Beşinci sanayi devrimi: Toplum 5.0 ve yapay zekâ kültürü. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 3*(5), 1-17.

Kundakçı, D. (2016). *Max Weber*. Say Yayınları.

Latour, B. (1992). Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts. In W. E. Bijker & J. Law (Eds.), *Shaping technology/building society: Studies in sociotechnical change* (pp. 225-258). MA: MIT Press.

Liu, Z. (2021). Sociological perspectives on artificial intelligence: A typological reading. *Sociology Compass, 15*(3), e12851. https://doi.org/10.1111/soc4.12851

Loader, B. D., & Mercea, D. (2011). Networking democracy? Social media innovations and participatory politics. *Information, Communication & Society, 14*(6), 757-769.

McLuhan, M. (2019). *Yaradanımız medya* (Çev. Ü. Oskay). Nora Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1964 yılında yayımlandı.)

Mills, C. W. (1974). *İktidar seçkinleri* (Çev. Ü. Oskay). Bilgi Yayınevi. (Orijinal çalışma 1956 yılında yayımlandı.)

Mlynář, J., Alavi, H. S., Verma, H., & Cantoni, L. (2018, July). *Towards a sociological conception of artificial intelligence.* In B. Goertzel, A. Potapov, & R. Wang (Eds.), *Artificial general intelligence: 11th International Conference, AGI 2018, Prague, Czech Republic, August 22–25, 2018, Proceedings* (pp. 130-139). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-97676-1_13

Morozov, E. (2022). Critique of techno-feudal reason. *New Left Review, 133/134*, 89-126.

Nerse, S. (2023). Dijital toplumda güç, üretim ilişkileri, iktidar yapıları ve otorite biçimlerinin dönüşümü. *Dijital iletişimi anlamak* içinde (s. 164-165). Paley Yayınları.

Öhman, C. (2024). We are building gods: AI as the anthropomorphised authority of the past. *Minds and Machines, 34*(8). https://doi.org/10.1007/s11023-024-09667-z

Özkök Şişman, Ö., & Temelli Coşgun, A. (2024). *Sosyal medya pazarlamasında yapay zekâ teknolojilerinin tüketim alışkanlıkları üzerindeki rolü: Kuşaklar arası bir inceleme. Yeni Medya,* (16), 144–165. https://doi.org/10.55609/yenimedya.1332353

Pakulski, J. (2009). Global elites. In B. S. Turner (Ed.), *The Routledge international handbook of globalization studies* (pp. 127-144). Routledge.

Pietsch, W. (2013). *Big data – The new science of complexity.* Munich Center for Technology in Society, Technische Universität München.

Pinch, T. J., & Bijker, W. E. (1984). The social construction of facts and artefacts: Or how the sociology of science and the sociology of technology might benefit each other. *Social Studies of Science, 14*(3), 399-441. https://doi.org/10.1177/030631284014003004

Rezaev, A. V., & Tregubova, N. D. (2018). Are sociologists ready for "artificial sociality"? Current issues and future prospects for studying artificial intelligence in the social sciences. *Monitoring obshchestvennogo mneniya: Ekonomicheskie i sotsial'nye peremeny* [*Monitoring of Public Opinion: Economic and Social Changes*], (5(147)), 91-108. https://doi.org/10.14515/monitoring.2018.5.06

Ringer, F. (2003). *Weber'in metodolojisi* (Çev. M. Küçük, Çev.). Doğu-Batı Yayınları. (Orijinal çalışma 1997 yılında yayımlandı.)

Ritzer, G. (2016). *Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek* (Çev. Ş. S. Kaya). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.)

Rosental, C. (2003). Certifying knowledge: The sociology of a logical theorem in artificial intelligence. *American Sociological Review, 68*(4), 623-644.

Schlumberger, O., Edel, M., Maati, A., & Saglam, K. (2024). How authoritarianism transforms: A framework for the study of digital dictatorship. *Government and Opposition, 59*(3), 761-783.

Schroeder, R. (1996). *Max Weber ve kültür sosyolojisi* (Çev. M. Küçük). Bilim ve Sanat Yayınları. (Orijinal çalışma 1992 yılında yayımlandı.)

Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür* (Çev. T. Birkan). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1911 yılında yayımlandı.)

Stannard, R. (2002). *21. yüzyıl için Tanrı: Büyük patlamadan evrime, Freud'dan yapay zekaya Tanrı ve bilim* (Çev. Ş. A. Düzgün). Fol Kitap. (Orijinal çalışma 2000 yılında yayımlandı.)

Şahin, İ. (2020). Dünya kurmak: Ritüel, gerçeklik ve dünya görüşü. *KARE,* 9, 133-166. https://doi.org/10.38060/kare.737926

Turner, V. (1982). *From ritual to theatre: The human seriousness of play.* PAJ Publications.

Türkiye Yapay Zekâ İnisiyatifi. (t.y.). *Yapay zekâ zaman çizelgesi* [Görsel]. Türkiye Yapay Zekâ İnisiyatifi. https://turkiye.ai/kaynaklar/yapay-zeka-zaman-cizelgesi/ (Erişim tarihi: 15 Ekim 2024)

Varoufakis, Y., & Morozov, E. (2022). Crypto, the left, and techno-feudalism. *MetaCPC*. https://metacpc.org/en/crypto-blockchain/ (Erişim tarihi: 14 Ekim 2024)

Weber, M. (2003). *Sosyoloji yazıları* (Çev. T. Parla). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1924 yılında yayımlandı.)

Weber, M. (2012). *Din sosyolojisi* (Ed. E. Fischoff; Çev. L. Boyacı). Yarın Yayınları. (Orijinal çalışma 1920 yılında yayımlandı.)

Weber, M. (2017). *Meslek olarak siyaset* (Çev. L. Özşar). Biblos Kitabevi Yayınları. (Orijinal çalışma 1919 yılında yayımlandı.)

Weber, M. (2019). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Çev. M. Köktürk, 5. bs.). BilgeSu Yayınları. (Orijinal çalışma 1905 yılında yayımlandı.)

Webrazzi. (2024, 6 Ağustos). Arama odağındaki tekelcilik davasını kaybeden Google, kararı temyize götürmeye hazırlanıyor. *Webrazzi.* https://webrazzi.com/2024/08/06/tekelcilik-davasini-kaybeden-google-karari-temyize-goturmeye-hazirlaniyor/ (Erişim tarihi: 15 Ekim 2024)

Webrazzi. (2022, 31 Ocak). Bill Gates'in sağlık alanında yatırım yaptığı girişimlerde öne çıkan detaylar. *Webrazzi.* https://webrazzi.com/2022/01/31/bill-gates-in-saglik-alaninda-yatirim-yaptigi-girisimlerde-one-cikan-detaylar/ (Erişim tarihi: 15 Ekim 2024)

Yılmaz, Ö. (2024). Dijital feodalizm ve sınıflar. *Textum Dergi.* https://textumdergi.net/dijital-feodalizm-ve-siniflar/ (Erişim tarihi: 14 Ekim 2024)